[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

حصہ اول

[illegible]

[illegible]

در مطبع [illegible] الہ آباد [illegible]

۱۰۰ جلد

بسم الله الرحمن الرحيم

سبحانه ما اعظم شانه

الضمير راجع الی الله تعالی لکونه مشهرا فی الضمیر اما بالشهرة علی الالسنة او لذکره فی التسمیة ۱۲

قوله سبحانه باید دانست که لفظ سبحان در سخن عرب گهی مضاف مستعمل میباشد و گهے منقطع عن الاضافت بر استعمال ثانی بوجه علمیت و الف و نون زائدتان غیر منصرف است و برائے تعجب می آید و بر استعمال اول بفعلے مضمر که اظهارش متروک است منصوب میباشد زیراکه چون مصدر بسوے فاعل یا مفعول خود مضاف باشد منصوب از ان بیان نوع نباشد حذف نمودن عامل ناصب واجب است مثل صبغة الله و کتاب الله لیکن درین صورت در مصدریة و علم مصدریة آن اختلاف است اگر گفته شود که ارتکاب علمیت بر تقدیر اضافت خلاف محاوره عربیه است پس چگونه لفظ سبحان بر تقدیر اضافت احتمال علمیت خواهد داشت گوئیم علم بر دو قسم است علم تعیین و علم وصفت مانع اضافت اول است نه ثانی و علمیت سبحان از قبیل ثانے است پس سبحانه در اصل سبح سبحانا است یا سبحته سبحانا بعد حذف نمودن عامل مفعول مطلقش قائم مقام آن کرده شده و مضاف کرده شد بجانب فاعل یا مفعول خود **قوله** ما اعظم شانه از ضمیر سبحانه حال واقع است اے مقولا فی حقه ما اعظم شانه و مراد از شان حال و صفت است مطلقا پس صفاتیکه صراحة پیش این ذکر نموده است بیان است برائے کیفیت شان و لفظ ما در قول مذکور نزد بعضے برائے استفهام است چه اگر او صیغه تعجب باشد معنی راست نمی شود زیراکه درین صورت لفظ ما یا موصوفه است و ما بعدش خبر او هست چنانکه مذهب سیبویه است پس معنی این باشد که شئ عظیم اعظم شانه یعنی شئ عظیم شانش عظیم کردیا موصوله است و خبرش محذوف است ای الذی اعظم شانه امر عظیم یعنی آنکه شانش عظیم کرده است امر عظیم است و هر دو صورت موهم اند که عظمت شان او مستفاد است از غیر و بر تقدیر استفهام همچنین ایهام راه نمی یابد چراکه از و سے جهل متکلم از کنه عظمت شان او فهمیده میشود و مخفی مباد که صیغه تعجب در محل عجز هم گاهے مستعمل میباشد پس اگر همین هیچ اینجا مستعمل باشد هیچ مضائقه ندارد لیکن

بسم الله الرحمن الرحيم

سبحانه ما اجلى برهانه المفرد بالتوحيد والتوحد بالتمجيد جعل الانسان اشرف المخلوقات ونور قلوبه بمعرفة المعقولات بعث نبيا امينا فاستضاءت به العباد واستنارت به البلاد ختم به النبيين واتم به عدة المرسلين اللهم انزل عليه سماء مدرارا من الصلوات الزاكيات وارسل اليه سحابا ممطارا من التحيات المباركات وعلى آله واصحابه الذين هم نجوم الاهتداء وقروم الاقتداء اما بعد فيقول العبد الضعيف المفتقر الى ربه الهادي **محمد شريف** المصطفى آبادي ان احسن العلوم بحسب توقف العصمة هو العلم المعقول الذي اكب عليه العلماء الفحول وقد صنف فيه كتب كثيرة وزبر وفيرة منها سلم العلوم الذي تناوله ائمة المعقول بايدي القبول وشرحوا شروحا محتوية على تحقيقات بديعة وتدقيقات عجيبة لكن لم يلتفتوا الى تسهيله وكشف معضله لاتقانه البضاعة بل بطول الباع وكثرة العلم بهذه الصناعة فاختلج في صدري ان افسر شرائف مطالب تصوراته بحل معضلاته وتسهيل مشكلاته فسلكت في توضيحه الطريق السهل الجديد بغير تعرض من مزيد وبينته بالفارسية لشمول الفائدة وعموم العائدة وسميته جواهر الحكم في توضيح السلم وهذا مع اعترافي باني لست اهلا لذلك ولا ينبغي لمثلي ان يسلك هاتيك المسالك فان اعثرتم ايها الخلان على الزلة والنسيان فاسدلوا ذيل العفو والكتمان اللهم اغفر لي ولوالدي ولاساتذتنا لاسيما المولى الجليل والعالم النبيل قمقام اذكياء العصر همام كملاء الدهر ع لا يدرك الوصف المطرى خصائصه وان يك سابقا في كل ما وصفا ع قد برع على اقرانه حتى كان محسودا او فاق على اترابه حتى ظل محمودا اما من جدبه الاهم الا وقد انحلت بفكره الاسلم هو مولاي واستاذي السيد **بركات احمد** المكنى بابي محمد لازالت شهب فاخراته منيرة وجواهر قرائحه مستنيرة ورضي الله عن ابويه وطاب ثراهما وجعل الجنة مثواهما. وسيدي وسندي فريد دهره ووحيد عصره فخر علماء الزمان محسود الاقران استاذي ومولاي المولوي **محمد فخر الدين** بن الفاضل المحقق والعالم المدقق مولانا واستاذنا السيد **محمد محي الدين** الاله آبادي اطال بقاءهما ذو الايادي والآن اشرع في المقصود متوكلا على مفيض الخير والجود

ولا یتغیر تعالیٰ عن الجنس والجهات جعل العلل الکلیات والجزئیات

فانه تعالیٰ منزه عن الجنس والفصل ۱۲ . . ای الجهات الستة ۱۲

پس هیچ ممکن مماثل و مجانس او نیست و نمی تواند که مولود واجب باشد از انکه هر مولود بسوے والد محتاج میباشد و احتیاج منافی وجوب است اگر گفته شود که ناقه صالح علیه السلام از حجر پیدا شده باوجودیکه اینجا مناسبت مفقود است گویم اگرچه در حیوان و حجر مناسبت نوعیه یافته نمی شود اما باعتبار جسمیت و حقیقت مکانیه هردو متساوی هستند و میان واجب و ممکن هیچ وجه مناسبت نیست و اگر مجهول خوانده شود معنی لغوی او لم یولد باشد زیراکه ولادت مقتضی احتیاج است و واجب تعالیٰ ازان منزه است و این احتمال هم است که معنی اصطلاحی مراد باشد یعنی واجب تعالیٰ از دلیل برهان حاصل نمی شود چنانکه نتیجه از قیاس حاصل میشود چراکه ذات او برهان بر هر شی است بروی برهان نیست و پوشیده نماند که مراد از برهان اینجا برهان لمی است نه انی۔ **قوله** لا یتغیر یعنی واجب سبحانه از وجود بسوے عدم تبدل نمی شود لانه ازلی ابدی الآن کما کان **قوله** تعالیٰ عن الجنس والجهات یعنی بری است از تماثل و تجانس چنانکه در قرآن پاک آمده لیس کمثله شیء۔ ولم یکن له کفوا احد و همچنین بری است از جوانب و نواحی و از جهات سته یعنی فوق تحت یمین۔ یسار۔ قدام خلف زیراکه این همه از خواص ممکنات اند **قوله** جعل آه بدانکه در تحقیق مسئله جعل عقلا بسیار دست و پا زده اند اما قول مختصر که بساحل مقصود میرساند بدینگونه گوش باید نمود که درین امر هیچ شک و شبه نیست که موجودیت و هستی جمله حقایق اشیاء از ذات واجب سبحانه است چه جوهر باشد چه عرض همه آفریدهٔ اوست اما در تعین اثر او بسیار اختلاف است که اولاً و بالذات اثر جاعل چیست چه بظاهر در ممکنات سه چیز فهمیده میشود یکے وجود مصدری دوم نفس ماهیت موجوده سوم خلط واقعی وجود و ماهیت لیکن وجود مصدری که امرے انتزاعی و اعتباری است نمی تواند که اثر جاعل بالذات باشد پس اثر بالذات او یا نفس ماهیت موجوده است یا خلط مذکور یعنے اتصاف الماهیت بالوجود اول مختار حکماء اشراقین است و آنرا الجعل البسیط مینامند و ثانی مذهب حکماء مشائین است و آنرا جعل مولف میگویند پوشیده نماند که اصل منشاء خلاف میان اشراقیه و مشائیه وجود است نزد اشراق اول وجود عین ماهیت است و نزد ثانی عارض و زاید است لهذا اگر عینیت وجود ثبوت رسد پس حق بجانب اشراقین است زیراکه در صورت عینیت نمی تواند که اتصاف الماهیة بالوجود

لایحدُّ ولایتصور ولاینتج

بظاہر عبارت اولی اینہاند **قوله** لایحد بدانکه حد یا بمعنی منتہی است یعنے شان واجب سبحانہ بر حدے وقوف
وتناہی نمی پذیرد وفقی کل وقت لہ شان یا بمعنی طرف است زیراکہ اطراف از لوازم مقدار اند وواجب تعالیٰ
ازان منزہ است یا بمعنی حد اصطلاحی است یعنی ذات او مبرا از اجزاء حدیہ است چرا کہ العیاذ باللہ اگر
ذات پاک او مرکب از اجزاء حدیہ باشد پس جمیع اجزا او ممکنات اند یا واجبات یا بعضے واجب و بعضے
ممکن این شقوق ثلثہ باسرہا باطل اند اول بدین سبب کہ منافی وجوب است چہ چیزیکہ مرکب از ممکنات
باشد چگونہ واجب خواہد گردید وثانی بدین وجہ کہ انحصار اجزاء در ذہنیہ وخارجیہ است ودینجا ہیچ یافتہ
نمی شود زیراکہ در اجزاء ذہنیہ وجوداً اتحاد ضروری است ودر واجبات اتحاد متصور نمیشود ازانکہ واجب بنفسہ
مصداق وجود است پس ہر جزء از اجزاء دیگر منفصلاً موجود خواہد گردید ودر اجزاء خارجیہ کہ براے مرکب
حقیقی می باشند باہمی احتیاج وافتقار ضروری است وظاہر است کہ احتیاج منافی وجوب است پس
چون اجزاء ذہنیہ وخارجیہ بیطلان رسیدند مطلقاً اجزاء باطل شدند وثالث بدین دلیل کہ جزو
ممکن درین صورت لامحالہ محتاج ومعلول جزو واجب خواہد گشت پس واجب این جزو خواہد شد نہ مجموع
قوله لایتصور اگر مجہول خواندہ شود معنی این باشد کہ ذات واجب سبحانہ بالکنہ وبکہنہ متصور نمی شود چراکہ
علم بالکنہ از اجزاء حدیہ حاصل میشود وواجب سبحانہ بسیط است چنانکہ در قول ماسبق مسطور شدہ وعلم بکنہ
عبارت است از حضور نفس شئ نزد عقل وحصول ذات واجب تعالیٰ در ذہن مستحیل است چراکہ اگر
حقیقت او معلوم ومتصور باشد لازم آید کہ جمیع اشیاء بجمیع لوازمہا بدون دلیل وبرہان معلوم گردند
ازان سبب کہ ذات او علت است براے جمیع اشیاء وعلم بالعلۃ مستلزم است براے علم بالمعلول
واگر معروف خواندہ شود معنی این باشد کہ علم واجب تعالیٰ بحصول صور نیست چنانکہ مسلک شیخ بوعلی
وشیخ ابو نصر فارابی است ورنہ لازم می آید کہ ذات او محل حوادث گردد وپوشیدہ نماند کہ مسئلہ علم
واجب سبحانہ بسیار معرکۃ الآراء است اما حق آنست کہ صوفیہ کرام قدس اللہ اسرارہم گفتہ اند وآن اینست
کہ علم واجب تعالیٰ با ممکنات مندرج است در علم او بذات خویش زیراکہ نیست موجود در کون مگر ذات
وحدہ مطلقہ نہ کلی است ونہ جزئی متعین است بتعینات شتی اما بر ہیچ تعین مقصور نیست پس متعین ممکن
است ومطلق واجب ازین وجہ علم او با ممکنات مندرج است در علم او بذاتہ وتفصیل ہذا المقام
مسطور فی المطولات **قوله** لاینتج اے لایلد زیراکہ مجانست میان والد ومولود ضروریست

والصلوٰة والسلام علےٰ من بعث بالدليل الذي فيه شفاء لكل عليل و

ما صرح باسم صلی اللہ علیہ وسلم تعظیماً ۱۲ — ہو القرآن المجید ۱۲

علےٰ اٰله واصحابه الذين هم مقدمات الدين وحجج الهداية واليقين

ای مقدمۃ الامۃ فی الدین

اما بعد فهذه رسالةٌ في صناعة الميزان سميتها بسلم العلوم اللهم اجعله

بين المتون كالشمس بين النجوم مقدمة

الخیر و نقیضہ یسمی خذلانا۔ **قولہ** والصلوٰۃ والسلام انما جمع بینہما امتثالا لامر اللہ تعالی وہو ان اللہ وملائکتہ یصلون علی النبی یا ایہا الذین امنوا صلوا علیہ وسلموا تسلیما بدانکہ لفظ صلوٰۃ بر سہ معنی اطلاق کردہ میشود دعا و رحمت و استغفار ہرگاہ نسبت او بجانب مومنین باشد اول مراد گرفتہ شود و اگر بجانب اللہ باشد معنی ثانی مراد باشد و اگر بجانب ملائکہ باشد معنی ثالث مراد شود **قولہ** بالدلیل ہو القرآن المعجز عن اتیانہ البشر وانما ہو شان خالق القوی والقدر **قولہ** علیل اے مریض بالامراض الجسمانیۃ والنفسانیۃ **قولہ** وعلی آلہ واصحابہ اصل آل اہل بود استعمالش مخصوص برائے اشراف است واصحاب کسانیکہ بحالت ایمان از صحبت نبی علیہ السلام مشرف و فیضیاب شدہ اند و بحالت ایمان وفات یافتہ اند **قولہ** فہذہ این اشارہ است بسوے معانی والفاظ مرتبہ کہ در ذہن حاصل اند اعم ازینکہ خطبہ ابتدائیہ باشد یا الحاقیہ پس قولیکہ اگر خطبہ الحاقیہ باشد دران وقت اشارہ بسوے موجود فی الخارج خواہد شد صحیح نیست زیراکہ براے الفاظ مرتبہ و معینین براے معانی در خارج حضور و وجود نیست و اگر بسوے نقوش کتاب اشارہ باشد پس ظاہر است کہ خصوصیت نقوش را ہیچ دخلے نیست **قولہ** مقدمۃ این ماخوذ از مقدمۃ الجیش است کہ پیشواے لشکر را میگویند و آن دو قسم است مقدمۃ الکتاب آن چیز یست کہ ذکر کردہ شود قبل شروع مقاصد براے ارتباط آن مقاصد بآن چیز و مقدمۃ العلم و آن انست کہ بروے شروع کردن علم علی وجہ البصیرت موقوف باشد کہ آن دانستن تعریف وغایت و موضوع او ست و پوشیدہ نماند کہ مقدمۃ الکتاب از اختراع علامہ تفتازانی است و موجب آن اختراع دو وجہ است یکے قول منطقین المقدمۃ فی الرسم والغایۃ والموضوع پس اگر مقدمہ در مقدمۃ علم منحصر بودی قول مذکور صحیح نشدی بوجہ محال بودن ظرفیۃ شئی الی نفسہ و ثانی عدم صحت

الایمان به نعم التصدیق والاعتصام به حبذا التوفیق

ز ای ایده الله تعالی ۱۲

متحقق گردد چه جائے که مجعول باشد واگر زیادت وجود ثابت گردد پس حق مذهب مشائین است چه در صورت زیادت بلاشبه انضمام مذکور متحقق است پس اولاً باید که تحقیق وجود نمائیم تا مذهب حق ظاهر وهویدا گردد باید دانست که از جمیع ماهیات موجوده در نفس الامر و واقع امرے انتزاعی یعنے وجود مصدری منتزع میشود ودرین معنی هیچ اختلاف نیست اهل اختلاف در منشاء انتزاع این معنے است که آنرا وجود حقیقی و وجود ما به الموجودیت میگویند نزد اشراقیه وجود ما به الموجودیت عین ماهیت است میان هر دو تغایرے نیست لیکن مشائیه این هموار طریق را گذاشته بدین جانب رفته اند که وجود ما به الموجودیت منضم بماهیت است چنانکه صباغ بانضمام سرخی وسیاهی شی دیگر را سیاه و سرخ میکند همچنین واجب تعالی بانضمام وجود ما به الموجودیت ماهیت را موجود میگرداند و بر بطلانش چند دلیل است اول اینکه اگر وجود منضم بماهیت باشد لازم آید که ماهیت قبل از انضمام وجود موجود گردد چرا که انضمام چیزے بچیزے فرع وجود منضم الیه است دوم اینکه اگر وجود منضم بماهیت باشد تشخص او از تشخص ماهیت مستفاد خواهد گردید زیرا که تشخص حال فرع تشخص محل است پس لازم آید که ماهیت قبل انضمام وجود متشخص وموجود گردد سوم اینکه بر تقدیر بودن وجود صفت منضمه بماهیت از دو حال خالی نیست صورت جسمیه باشد یا عرض زیرا که حال منحصر است در صورت و عرض چنانکه محل منحصر است در ماده و موضوع اول ظاهر البطلان است زیرا که وجود برائے چیزے صورت مقومه نیست وثانی نیز باطل است ازانکه درین صورت لازم می آید که وجود متاخر باشد از ماهیت چه مرتبه معروض بر عارض مقدم است پس اکنون که عینیت وجود ثابت و متحقق شد حقیقت حمل بسیط واضح ولائح گردید و مخفی مباد که حکما ر مشائیه درین مغلطه بدین وجه افتاده اند که بزعم ایشان عینیت وجود مستلزم وجوب است واین توهم محض باطل است زیرا که فرق میان ممکن و واجب باعتبار مجعولیت و غیر مجعولیت است نه باعتبار زیادت و عینیت وجود وهذا نبذه من احوال هذا المقام والتفصیل مذکور فی المبسوطات **قوله** الایمان به آه یعنی ایمان بالله از جمیع تصدیقات احسن تصدیق است درین قول اشاره است بسوے ترادف تصدیق وایمان زیرا که اگر مرکب بودی از اذعان قلبی واقرار لسانی اطلاق تصدیق بر وے صحیح نشدی بوجه بساطت تصدیق وترکب ایمان **قوله** والاعتصام به آه یعنی تمسک وتشبث بالله چه عمده توفیق است والتوفیق هو جعل الاسباب موافقا للمطلوب

كالنور والسرور نعم تنقيح حقيقته عسير جداً فان كان اعتقاداً للنسبة خبرية فتصديق وحكم

اے ذالک العلم ۱۲ ای ان ای اث یقول من المقولات ۱۲

قوله کالنور والسرور بدانکه این نظیر است برائے اینکه بداهته علم همچون بداهته نور وسرور است واین هم احتمال است که مثال باشد پس ضرور است که قبل نور وسرور لفظ علم مقدر کرده شود آئے کعلم النور والسرور پس چون این علم خاص بدیهی ست مطلق علم هم بدیهی خواهد شد زیراکه بداهته خاص مستلزم است برائے بداهته عام ازانکه عام جزء خاص است اگر او نظری باشد چگونه خاص بدیهی خواهد شد وفرق میان نظیر و مثال اینکه ممثل ازافراد ممثل له میشود بخلاف نظیر که درو محض تشبیه مقصود می باشد قوله نعم تنقیح آه یعنے تنقیح وتحقیق حقیقت علم بسیار تعسر ودشواری دارد بدانکه منشاء نزاع نزد منطقیین درین مقام دو امر است یکے آنکه وقت علم وادراک صورتیکه از شئی در ذهن حاصل میشود نفس حقیقت وعین آن شئ است یا شبح ومثال آنست دیگر آنکه صورت مذکوره خواه عین شئ باشد یا مثال همان صورت علم است یا بعد حصولش در ذهن کیفیتے اوراکیه پیدا می شود در حقیقت علم آنست وصورت را علم مجازاً میگویند پس درین چهار شق متحقق گردید چنانکه بر ارباب بصیرت مخفی نیست اما حق وقابل قبول ازهمه آنست که علم کیفیت ادراکیه که بعد حصول شبح ومثال شئ در ذهن پیدا میشود زیراکه حصول ماهیت وعین شئ دران وقت متصور میشود که وجود وتشخص برائے ماهیت عارض ولاحق باشد واین ظاهر البطلان است چنانکه در مبحث جعل تحقیق نموده ایم پس نمے تواند که گفته شود که علم عبارت از کیفیتے انجلائیه است که بعد حصول نفس حقیقت وعین شئ پیدا میشود ونیز تحقیق علم ومعلوم تابع اعتبار معتبر وفرض فارض نیست خواه کسے اعتبار نماید یا نه علم ومعلوم یافته میشود پس نمے تواند که علم عبارت از صورت حاصله عند العقل باشد خواه شبح گفته شود یا عین شئ زیراکه نزد اصحاب این مسلک همان صورت اگر بحیثیت عوارض ذهنیه اعتبار کرده شود علم است وبدون حیثیت مذکوره معلوم پس لازم آید که تحقق علم ومعلوم تابع اعتبار معتبر وفرض فارض باشد لهذا چون حصول اشیاء بانفسها باطل گردید واین هم ظاهر شد که علم عبارت از صورت حاصله نیست پس ثابت شد که علم حالتیست ادراکیه که بعد حصول شبح ومثال شئ در ذهن پیدا میشود قوله فان کان اعتقاد النسبة آه

العلم التصور وهو الحاضر عند المدرک والحق انه من اجلی البدیهیات
الموجود ۱۲

توقف بران چیزکه در مقدمة علم مذکور میشود و پوشیده نماند که برای دفع نمودن این هر دو اعتراض هیچ حاجت این اصطلاح جدید نیست زیراکه مراد از توقف اینجا بمعنی لولاه لامتنع نیست بلکه مراد اینست شروع نمودن علم علی وجه البصیرت بر مقدمه موقوف است وچنانکه بر ادراکات موضوع وغایة ورسم لفظ مقدمه اطلاق میکنند همچنین بر مدرکات ان ادراکات وبر الفاظ دالّه علی المدرکات نیز لفظ مقدمة بواسطه آن اطلاق میکنند پس معنی قول اوشان المقدمة فی الرسم والغایة والموضوع اینست که الفاظ دالّه علی المقاصد یا معانی مدلوله بالالفاظ دران معانی یا دران ادراکات اند واین قدر تغایر برای صحت ظرفیة کافیست پس هر دو اعتراض مندفع گردید **قوله العلم التصور آه** یعنی علم آنست که نزد مدرک حاضر وموجود باشد وآن بر دو قسم است حصولی وحضوری چراکه حاضر عند المدرک اگر نفس شئ بلا توسط صورت باشد پس حضوری است چنانکه علم نفس بذاتها وصفاتها واگر بتوسط صورت باشد آن حصولی است پس تعریف مذکور برای مطلق علم است که شامل است هر حصولی وحضوری هر دو را و ذکر تصور بعد از ان از قبیل ذکر خاص بعد عام است تا معلوم گردد که علم حصولی منقسم بسوی تصور وتصدیق است نه مطلق علم **قوله والحق انه اه** یعنی علم بسیار ظاهر است اما بوجه شدت وضوح جوهر ذاتش در حیز خفا است زیراکه غایة وضاحت هم مانع ادراک است چنانکه شمس بوجه غایة انجلا چشمها را از دیدن خود خیره وامانده میکند همچنین علم که مبداء ظهور اشیاء است بوجه شدت وضاحت خود عقل را از ادراک حقیقتش عاجز وامانده میکند بدانکه در بداهة ونظریة علم سه مذهب است اوّل اینکه بدیهی ست زیراکه غیر علم از علم مدرک ومعلوم میشود پس اگر علم نظری باشد واز غیر خود حاصل شود دور لازم آید واین مسلک امام رازی ست ثانی اینکه نظری متعسر الحقیقة است واین مختار امام غزالی است ثالث اینکه نظری غیر متعسر الحقیقة است واین مذهب بعضی متکلمین است ومستتر نماند که محل اختلاف اینجا علم حصولی است چراکه علم حضوری در بداهة ونظریة تابع معلوم خود است ونیز اختلاف مذکور دران وقت متحقق میگردد که علم حصولی حقیقة واحده یعنی از کیفیت ادراکیه عبارت باشد نه از صورت حاصله عند العقل زیراکه بنا بر شق همان صورت که در ذهن حاصل است بعوارض ذهنیه علم است وقطع نظر از ان معلوم پس علم حصولی برین تقدیر نیز تابع معلوم خود باشد

فاذا تصورنا التصديق فهما واحد وقد قلتم انهما متخالفان حقيقة
(ای التصور والتصدیق)

وحله علے ما تفردت به ان العلم فی مسئلة الاتحاد معنی الصورة
(ای فی مبحث یقولون فیه ان العلم والمعلوم متحدان بالذات)

العلمية فانها من حيث الحصول فی الذهن معلوم ومن حيث

القيام به علم ثم بعد التفتيش يعلم ان تلك الصورة انما صارت
(ای بالذهن ۱۲) (ای الصورة العلمية ۱۲)

علما لان الحالة الادراكية قد خالطت بوجودها الانطباعی خلطا

رابطيا اتحاديا كالحالة الذوقية بالمذوقات فصارت صورة

تصور ونسبت تامه نیز متحد خواهند شد پس لازم آید که تصور وتصدیق باهم متحد شوند زیرا که متحد متحد نیز متحد میشود وآنکه مصورح از اعتراض جواب داده حاصلش اینکه علم در حقیقت کیفیت ادراکیه که بعد حصول صورت در ذهن پیدا میشود پس فی الحقیقت این حالت منقسم بسوے تصور وتصدیق است نه صورت حاصله عند العقل وعلم ومعلوم باعتبار صورت حاصله متحد اند ودر حقیقت علم آن نیست- **قوله** ثم بعد التفتیش آه وجه تفتیش اینکه ماهیت قبل از حصول فی الذهن علم نبود پس چگونه بعد حصول علم خواهد گردید بلکه اطلاق علم بروی بدین وجه است که حالت ادراکیه بآن مختلط ومقارن شده ودر حقیقت این حالت مسمی بعلم است توضیحش اینکه شک مذکور وارد نمی شود مگر هرگاه که علم عبارت از صورت حاصله باشد زیرا که اتحاد میان علم ومعلوم متصور نمیشود مگر برین تقدیر وتحقیق اینست که علم حالتیست ادراکیه که بعد حصول صورت پیدا میشود واین حالت متحد بمعلوم نیست تا اتحاد تصور وتصدیق لازم آید پس اگرچه تصور وتصدیق هر دو عارض براے ذات واحده هستند لیکن متباین بحسب الحقیقت اند چنانکه عروض لوم وتفتله براے ذات واحده مے شود لیکن هر دو مختلف بحسب الذات اند-

والا فتصور ساذج وهما نوعان متباينان من الادراك ضرورة نعم
لا حجر في التصور فيتعلق بكل شيء وههنا شك مشهور وهو ان العلم
والمعلوم متحدان بالذات

اي التصور والتصديق ١٢ — اي لا امتناع ١٢ — اي في مقام بيان التباين والتعلق ١٢ — بين القوم ١٢ — وانما الفرق اعتباري ١٢

يعني تصديق عبارت است فقط از اذعان واعتقاد نسبت نه مرکب از مجموع تصورات اطراف وحکم چنانکه مسلک امام است زیراکه تصدیق آنست که بحجت مکتسب میشود وظاهر است که مجموع تصورات اطراف وحکم از ان مکتسب نمیشوند پس معلوم گردید که مجموع مذکور تصدیق نیست بلکه فقط حکم تصدیق است اگر گفته شود که نزد مصنف متعلق ومعلوم تصدیق امر اجمالی است چنانکه در اوائل تصدیقات تصریح نموده پس چگونه متعلقش اینجا نسبت تامه قرار داده گوئیم دراینجا بنا بر مذهب مشهور گفته ودر آنجا بزعم خود تحقیق حق نموده **قوله** والا فتصور ساذج آه ای اگر اذعان نسبت تامه نباشد آن علم را تصور نامند اعم ازینکه ادراک برای امر واحد باشد چون تصور زید یا برای امور متعدده بدون نسبت چون تصور عمرو زید یا مع نسبت غیر تامه چون تصور غلام زید یا تامه انشائیه چون تصور اضرب یا خبریه مدرکه بادراک غیر اذعانی **قوله** وهما نوعان آه مستتر نماند که این کلام دو فائده میدهد اول اینکه تصدیق از قسم علم است نه از عوارض علم چنانکه بعضے محققین گمان برده اند ازانکه علم از اجل صفات کمالیه است پس اگر او منحصر در تصور باشد وتصدیق که اشرف از تصور است کیفیت غیر علم باشد لازم آید که غیر علم از علم اعلی واجل گردد واین بالبداهة باطل است ثانی اینکه تصور وتصدیق هر دو متباین بالنوع هستند زیراکه از لوازم تصور عموم تعلق است واز لوازم تصدیق خصوص تعلق واختلاف لوازم بر اختلاف ملزومات دلالت میکند **قوله** وههنا شک آه بدانکه مدار این شبه بر سه مقدمه است اول اینکه علم ومعلوم متحد بالذات اند ثانی اینکه تصور وتصدیق متباین بالنوع هستند ثالث اینکه تصور با هر شیء متعلق میشود وبعد ازین تمهید باید دانست که تقریر این اشکال بر دو نهج است اول اینکه هرگاه تصور با تصدیق متعلق شود تصور علم خواهد شد وتصدیق معلوم وچون علم ومعلوم ذاتا متحد اند پس لازم آید که تصور وتصدیق ذاتا متحد باشند با اینکه هر دو متباین بالنوع هستند دوم اینکه معلوم ومتعلق تصدیق نسبت تامه است پس تصدیق ونسبت تامه متحد باشند وهرگاه تصور با نسبت تامه متعلق شود

كل عددين احدهما ازيد من الاخر فزيادة الزايد بعد انصرام جميع آحاد
المزيد عليه فان المبدأ لا يتصور عليه الزيادة والاوساط منتظمة والية
فحينئذٍ لو كان المزيد عليه غير متناه لزم الزيادة في جانب عدم
التناهي وهو باطل وتناهي العدد يستلزم تناهي المعدود وفيه تدبر
فهو دقيق ۱۲
ولا يعلم التصور من التصديق ولا بالعكس لان المعرف مقول والتصور
تساوي النسبة فبعض كل واحد منهما بديهي وبعضه نظري

بعد تمامیت احاد مزید علیه میشود مثلاً تا وقتیکه چهار خود تمام وموجود نباشد بر وی عددے دیگر چگونه زاید توان کرد بعد ازین تمهید باید فهمید که اگر سلسلهٔ اعداد بطریق تسلسل لا الی نهایة باشد پس تضعیف و دو چند کردن آن لا محاله ممکن خواهد شد و زیادتی که با تضعیف پیدا شده است بعد تمامیت سلسلهٔ آن اعداد غیر متناهیه در اخیر آن پیوسته باشد و چون سلسلهٔ اعداد غیر متناهیه بنهایت رسید متناهی شد و تناهی اعداد مستلزم بتناهی معدودات است پس آن معدودات که غیر متناهی فرض کرده شده است ثابت شد که متناهی است **قوله** ولا يعلم التصور آه پوشیده نماند که این جواب است از سوال مقدر تقریر سوال اینکه استحاله دور و تسلسل بر تقدیر نظریة کل که مستدل قایم کرده است لازم نمی آید از انکه جایز است که جمیع تصورات بدیهیه باشد و جمیع تصدیقات نظریه و از تصورات بدیهیه تصدیقات نظریه مکتسب شود یا جمیع تصدیقات بدیهیه باشد و جمیع تصورات نظریه و ثانی از اول حاصل کرده شود تقریر جواب اینست که نمی تواند که تصور از تصدیق مکتسب باشد زیراکه درین وقت تصدیق معرف تصور خواهد شد و معرف شئی بران محمول میشود و محال است که تصدیق بر تصور محمول باشد و همچنین اکتساب تصدیق از تصور ممکن نیست از انکه تصور متساوی النسبة است سوی وجود و عدم تصدیق پس چگونه علة کاسبه خواهد شد که مرجح وجود میباشد

ذوقية والسمعية بالمسموعات وهكذا فكذلك الحالة ينقسم الى التصور
(اى العلم حقيقة قد خالطت بالمسموعات ۱۲)
والتصديق حقيقة فهما وبينهما كتفاوت النوم واليقظة العارضتين لذات
واحدة المتباينتين بحسب حقيقتهما فتفكر وليس الكل من كل منهما بديهيا
(اشارة الى دقته ۱۲)
والا فانت مستغن ولا نظريا متوقفا على النظر والا لدار فيلزم تقدم
الشئ على نفسه بمرتبتين بل بمراتب غير متناهية فان الدور مستلزم
للتسلسل فهو باطل لان عدد التضعيف ازيد من عدد الاصل و

قوله وليس الكل آه يعنى جميع تصورات وتصديقات نه بديهى هستند ونه نظرى چه اگر جميع بديهى باشند لازم آيد كه هيچ احتياج بسوے نظر وفكر نيفتد واين بالبداهة باطل است واگر جميع نظرى باشند دور لازم آيد وآن مستلزم است براے تقدم شئ على نفسه بدو مرتبه بلكه بمراتب غير متناهيه اما تقدم بدو مرتبه بدين وجه كه آ مثلاً اگر موقوف باشد بر ب پس ب مقدم خواهد شد بر ذات آ بيك مرتبه وچون ب نيز موقوف باشد به آ پس آ درين هنگام مقدم باشد بيك مرتبه بر آن شئ كه بر ذات آ مقدم است بيك مرتبه لهذا آ بر ذات خود بدو مرتبه مقدم خواهد گشت واين ظاهر البطلان است اما تقدم بمراتب غير متناهيه پس توضيحش موقوف بر سه مقدمه است اول اينكه ذات شئ نفس آنست ثانى اينكه تغاير ميان موقوف وموقوف عليه واجب است ثالث اينكه حكميكه ثابت باشد براے چيزے ثابت باشد براے ذات آن بعد ازين بايد دانست كه چون آ موقوف باشد بر ب وب بر آ پس آ موقوف خواهد شد بر ذات خود وذات او بر ذات خود همچنين الى غير النهاية **قوله** لان عدد التضعيف آه بدانكه مصرح اين برهان را براے ابطال تسلسل اينجا ذكر نموده وانرا برهان تضعيف ميگويند تقريرش اينست كه تضعيف ودوچند كردن هر عدد بلاشبه ممكن است ونيز ظاهر است كه زيادت زايد

ولا طبعيًا ومن ههنا ترى الآراء متناقضة فلابد من قانونٍ عاصم عن الخطاء

فيه وهو المنطق وموضوعه

(اى فى الترتيب ۱۲)

اما این تسلیم نمی کنم که آن وجه مجهول مجهول مطلق است بلکه بواسطہ وجہ معلوم معلوم نیز است **قوله** وموضوعه
بدانکه موضوع ہر علم چیزیست که از عوارض ذاتیه آن چیز در آن علم بحث کرده شود و عرض ذاتی عبارت
است از خارج محمول که عارض شود چیزے را للذاته او لجزئه او لخارج یساویه مستتر نماند که
حیثیت باقسام اولی بر سه قسم منقسم میشود زیرا که آن حیثیت یا اینکه مفید نباشد برائے
مفهوم زاید بر امر محیث بلکه فقط فائده تاکید مید ہد یا اینکه مفید باشد برائے مفهوم زاید پس خالی ازین نیست
که این مفهوم زاید معتبر خواهد شد باین طور که حکم مرتب بر امر محیث مرتب بر مجموع محیث و حیثیت
بود یا فقط بر محیث باشد اول حیثیت اطلاقیه است و آن متغیر نه ذات محیث است نه
احکام او چنانکه گفته شود الانسان من حیث هو انسان حیوان است پس این حیثیت برائے
اطلاق محیث است دوم حیثیت تقئیدیه است و آن متغیر ذات محیث و احکام او هردو
میشود چنانکه گفته شود الصورة الحاصلة فی الذهن من حیث کونها قائمة بالذهن و مکتنفة
بالعوارض الذهنية علم پس این حیثیت مفید است برائے امر زاید و متغیر ذات صورت حاصله
است زیرا که صورت وقت عدم این حیثیت در مرتبه معلوم است و وقتیکه گرفته شود باین
حیثیت پس علم میباشد و متغیر احکام نیز میشود زیرا که حکم کرده میشود سابقا بر آن معلوم
و حالا بعلم سوم حیثیت تعلیلیه است و آن متغیر احکام محیث است نه ذات او کما یقال
زید مکرم من حیث انه عالم پس این حیثیت مفید است برائے امر زاید بر محیث و متغیر احکام
محیث است از آنکه در صورت فقدان علم حکم تکریم بر زید نبود و وقت گرفتن آن حکم بتکریم
زید نموده شود لیکن متغیر ذات محیث نیست زیرا که زید شخص دیگر ازین حیثیت نشده بعد ازین تمهید
باید دانست که حیثیات معتبره در موضوعات علوم ظاهر است که اطلاقیه نمیشود تقئیدیه یا
یا تعلیلیه پس باید که بحث ازین حیثیات درین علوم جائز نخواهد شد باوجودیکه اکثر حیثیات
موضوع در علوم مبحوث عنها میباشند کما فی قولهم موضوع الطب بدن الانسان
من حیث الصحة والمرض و شک نیست درین که صحت و مرض هردو مبحوث اند در طب پس

والبسيط لا يكون كاسبا فلا بد من ترتيب امور للاكتساب وهو النظر والفكر وههنا شك خوطب به سقراط وهو ان المطلوب اما معلوم فالطلب تحصيل الحاصل واما مجهول فكيف الطلب واجيب بانه معلوم من وجه ومجهول من وجه فعاد قائلا الوجه المعلوم معلوم والوجه المجهول مجهول وحله ان الوجه المجهول ليس مجهول مطلقا حتى يمتنع الطلب فان الوجه المعلوم وجه لاتى ان المطلوب الحقيقة المطلوب ببعض اعتباراتها هذا وليس كل ترتيب مفيدا

اى فى مقام الكسب ١٢

هو من تلامذة فيثاغورس ومن اساتذة افلاطون ١٢

اى المطلوب

جواب باختيار الشق الثانى ١٢

لاتى

تائيد المطلوب

تمهيد فى بيان الاحتياج الى المنطق ١٢

قوله والبسيط آه يعنى بسيط كاسب نمیشود زیراکه آن عمل وترتیب قبول نمیکند وکاسب آن باشد که درو ترتیب یافته میشود **قوله** وههنا شك آه محصل تقریر شك وجواب اینکه معترض میگوید که طلب مطلوب تصوری وتصدیقی مستلزم محال است ازانکه مطلوب یا معلوم مطلق است یا مجهول مطلق بر تقدیر اول از طلب او تحصیل حاصل لازم می آید وبر تقدیر ثانی طلب مجهول مطلق جواب داده شد که حصر مطلوب میان معلوم مطلق ومجهول مطلق ممنوع است چه جایز است که من وجه معلوم باشد ومن وجه مجهول چنانکه انسان بوجه کاتب معلوم باشد وبعد دانستن این وجه قصد کرده شود دانستن حقیقة او پس انسان درین صورت باعتبار حقیقة مجهول است وباعتبار وجه کاتب معلوم پس از طلبش نه تحصیل حاصل است ونه طلب مجهول مطلق لیکن جواب مذکور در نظر معترض ناتمام بود باز عود نمود وگفت که وجه مجهول مجهول است ووجه معلوم معلوم پس در طلبش همان استحاله لازم می آید که مذکور شده چه اگر مطلوب وجه مجهول باشد طلب مجهول مطلق لازم می آید ورنه تحصیل حاصل تقریر دفع اینکه مطلوب وجه مجهول است

بالذاتیات او بالعوارض وهل لطلب التصدیق بوجود الشیٔ فی نفسه

فتسمیٰ بسیطة او علی صفة فمرکبة ولم لطلب الدلیل لمجرد التصدیق

بوجوده ۱۲ کالهیولی / کالعقل

کقولنا هل الانسان عالم ۱۲

او والامر بحسب نفسه واما مطلب من وکم وکیف ومتی فهی اما ذاتیات

ای توابع

للایّ او مندرجة فی الهل المرکبة فصل التصورات

قدمناها وضعا لتقدمها طبعا

درکسب طلب میشود وآن بدون طالب ومطلوب ومطلب یافته نمیشود ودرتعریف مطلب قدرے
خفا بود گفته که آن چیزی که بآن شی آخر طلب کرده میشود انرا مطلب نامند واصول مطالب چهار اند
اول ما وآن بر دو قسم است شارحه که ازان محض تصور مفهوم شی طلب کرده میشود
وحقیقیه که ازوے تصور شیٔ بحسب الحقیقة طلب کرده میشود ثانی ایٔ وان براے طلب
ممیز می آید خواه ذاتیات باشند یا عوارض ثالث هل وآن براے طلب تصدیق می آید اعم
ازینکه تصدیق براے وجود شیٔ فی نفسه باشد چنانکه در هلیه بسیطه میشود و یا تصدیق براے
وجود شیٔ علی صفة باشد چنانکه در هلیه مرکبه میشود رابع لم وآن براے طلب علت می آید گاہے
براے مجرد تصدیق بالعقد است یعنی طلب دلیل دران فقط براے تصدیق عقد میباشد
کقولنا لم کان هذا متعفن الاخلاط قیل لانه محموم پس این دلیل انی است دانسته شود
ازان انیة شیٔ است وجود آن نه علت آن وگاہے می آید براے طلب علت وجود شی کان
علت در نفس الامر میباشد کقولنا لم کان هذا محموما قیل لانه متعفن الاخلاط وکل متعفن الاخلاط فهو محموم
پس تعفن اخلاط علت است براے حمی در نفس الامر واین دلیل لمی است
که دانسته شود ازان لمیة وعلیة شیٔ وماسواے ازین چهار مطلب از فروعات
وتوابع هستند پس مطلب من وکیف ومتی یا از توابع ایٔ هستند یا در هل مرکبه مندرج هستند قوله
لتقدمها طبعا بدانکه تقدم طبعی عبارت است از تقدم محتاج الیه بر محتاج بدین نهج که محتاج الیه

المعقولات من حيث الايصال الى التصور والتصديق ومايطلب

به يسمى مطلبا وامهات المطالب اربع ما واى وهل ولم فما

(اى التصور والتصديق) (المراد بها الاصل ۱۲)

لطلب التصور بحسب شرح الاسم فتسمى شارحة او بحسب

(اى بيان اسمه ومفهومه ۱۲)

الحقيقة واى لطلب المميز

(اى لطلب التصور بحسب الحقيقة ۱۲)

نخواهد شد این حیثیت قید برای موضوع زیراکه ثابت شده که موضوع وقیود این مفروغ عنه میباشد در علم و نه خواهد شد این حیثیت علت برای لحوق عوارض والا لازم خواهد آمد تقدم حیثیت بر نفس خود بوجه تقدم علت بر معلول پس چون حیثیات موضوع در هیچ قسم مندرج نشد چگونه صحت خواهد رسید و تقریر دفعش برافاده علامه سعدالدین تفتازانی اینکه حیثیت علت برای بحث میشود باین معنے که بحث از عوارض ذاتیه باعتبار این حیثیت است و بعضے محققین گفته اند که این حیثیات قید هستند برای موضوع در نظر باحث نه در نفس الامر پس ایراد مذکور مندفع گردید **قوله** المعقولات آه یعنی موضوع علم منطق معقولات هستند من حيث الايصال بسوى تصور و تصدیق و معقولات آنکه در ذهن یافته شوند و آن بر دو قسم منقسم است اوّل آنکه در ذهن یافته شود بدون اینکه عروض آن بچیزی لحاظ کرده شود و آنرا معقولات اولی نامند ثانی آنکه ظرف عروض وی ذهن باشد چون جنسیة و فصلیة وغیرها و آنرا معقولات ثانیه گویند و مصنف رح اینجا مذهب متاخرین اختیار نموده باین طور که موضوع منطق معقولات مطلقا قرار داده و آنرا مقید بالثانیه نکرده چنانکه متقدمین کرده اند از انکه موضوع منطق اگر معقولات ثانیه بودی پس از ان بحث در منطق جائز نشدی زیراکه موضوع وقیود آن در علوم مفروغ عنها میباشد با اینکه از معقولات ثانیه در منطق گاہے بحث کرده میشود چنانکه گویند الانسان کلی والحیوان جنس والناطق فصل کلیة و جنسیة و فصلیة این همه از معقولات ثانیه هستند و جائز است که من جانب متقدمین جواب داده شود که بحث از معقولات ثانیه در منطق نه بحیثیتها بلکه بوجه کلان حالات هستند از معقولات ثانیه دیگر پس ایراد مذکور مندفع گردید **قوله** ومايطلب آه بدانکه چون

ومن ههنا تبين ان الالفاظ موضوعة معانى من حيث هى هى دون الصور

اى من افتقار الانسان فى التعليم والتعلم الى المعانى المطلقة ١٢

الذهنية والاعيان الخارجية كما قيل فدلالة اللفظ على تمام ما وضع له

من تلك الحيثية مطابقة وعلى جزئه تضمن وهو لازم لمعانى المركبات

وعلى الخارج التزام فلابد من علاقة مصححة عقلية او عرفية

اى للمعانى ١٢

اى امر يستصحب به احدهما الصاحبه ١٢

اعتبار است **قوله** ومن ههنا آه یعنی بجهت اینکه انسان در تعلیم وتعلم بسوے معانی مطلقه محتاج است ازین معلوم شد
که وضع الفاظ بمقابله معانی من حیث هی هی است چراکه غرض از وضع افاده مافی الضمیر است
ومقصود نیست در افاده مگر نفس شئی پس مسلک شیخ بوعلی وابونصر فارابی که وضع الفاظ محض بمقابله
صور ذهنیه می باشد ماؤل است زیراکه وضع بعضے لفظها چون لفظ الله وغیره بمقابله چنین ذاتست
که حصولش در ذهن مستحیل است پس انحصار وضع جمله الفاظ بمقابله صور ذهنیه چگونه صحیح تواند شد و
تاویلش اینکه مراد از صور ذهنیه اینجا ماهیت من حیث هی هی است وهمچنین اطلاق در کلام ایشان
بسیار شایع وذایع است وهمچنین مسلک کسانیکه قایل اندکه وضع الفاظ بمقابله اعیان خارجیه
است نیز ماؤل است ازانکه وضع بعضے لفظها چون فوقیت وتحتیت بمقابله معنی انتزاعیه است
که وجودش محض در ذهن می باشد پس منحصر کردن وضع جمله الفاظ بمقابله اعیان خارجیه چگونه مستقیم
خواهد شد وتاویلش اینکه مراد از عین خارجی نفس شئی من حیث هی هی است **قوله** فلابد آه
بدانکه در دلالت التزامیه چون بر خارج معنی موضوع له دلالت می باشد وظاهر است که بر هر خارج
معنے موضوع له دلالت نمی شود پس ضرور است که میان موضوع له وامر خارج ارتباطے بدینگونه
باشد که از فهمیدن یکی فهمیدن آخر لازم آید خواه آن ارتباط بلزوم عقلی باشد یعنی بودن امر خارجی بوجهیکه
نزد عقل تصور موضوع له بدون آن امر محال باشد چون بصر بنسبت عمی که هر آئینه عقل
حاکم است باین طور که تعقل مفهوم عمی بدون تعقل مفهوم بصر از ممتنعات است چه معنی عمی
عدم البصر عما من شانه ان یکون بصیرا است یا بلزوم عرفی باشد یعنی بودن امر خارجی بدین
نهج که وقتیکه لفظ اطلاق نموده شود ذهن منتقل شود بحسب عرف وعادت ازان بسوے آن

فان المجهول المطلق يمتنع عليه الحكم قيل فيه حكم فهو كذب وحله انه معلوم

اي في قولنا المجهول المطلق يمتنع عليه الحكم اي المجهول المطلق ١٢

بالذات ومجهول مطلق بالعرض فالحكم وسلبه باعتبارين وسياتي

للبحث

الافادة انما تتم بالدلالة منها عقلية بعلاقة ذاتية ومنها وضعية بجعل

جاعل ومنها طبعية باحداث طبيعة وكل منها لفظية وغير لفظية واذا كان

الانسان مدني الطبع وكثير الافتقار الى التعليم والتعلم وكانت اللفظية

التمدن هو الاجتماع مع بني نوعه ١٢

الوضعية اعمها واشملها فلها الاعتبار

علت تامه براے محتاج نباشد ورنه تقدم بالعلية خواهد شد پس تصور بر تصديق بالطبع مقدم است از انکه تصديق بدون تصور يافته نميشود ونيست علت تامه براے تصديق چه تصور بدون تصديق يافته ميشود واگر علت تامه بودے منفك نشدے چرا که انفکاک علت تامه از معلول محال است **قوله** فان المجهول المطلق آه مستتر نماند که این دلیل است براے اینکه تصدیق بجانب تصور محتاج است بدون وجود وے یافته نمیشود وحاصل دلیل اینکه ضرور است در تصدیق از حکم وحکم نمیشود مگر میان محکوم الیه ومحکوم به پس ناچار است از تصور محکوم علیه چه هرگاه متصور نباشد چگونه بروے کرده شود از انکه بر مجهول مطلق حکم ممتنع است پس لا محاله تصدیق بجانب تصور محتاج باشد وتصور بروے مقدم بالطبع باشد **قوله** قیل فیه آه این اعتراض است بر دلیل مذکور توضیحش اینکه دلیل مذکور که المجهول المطلق یمتنع علیه الحکم باطل است چرا که حکم دروے یافته میشود پس آن حکم یا بر مجهول مطلق است یا بر معلوم مطلق بر تقدیر اول بطلان قول قایل یا قول خود لازم می آید وبر تقدیر ثانی چگونه بروے حکم یا امتناع صحیح باشد از انکه معلومیة مستدعی صحة حکم است نه امتناع وتقریر دفع اینکه مجهول معلوم بالذات است بوصف مجهولیه ومجهول مطلق بالعرض است یعنی عقل او را مجهول فرض نموده است پس حکم وسلب او بدو

للعبد اذا وقع توهم ان المنطقي لا [illegible] ان يتوهم ان القول بحيث الا عن [illegible] الالفاظ [illegible] المعاني [illegible] والثاني ان المنطقي [illegible] ودفع [illegible] وبيان الدفع من ان التعليم والتعلم والافادة والاستفادة الا في العلوم وغيرها لا يمكن الا باظهار ما في الضمير فلا بد من الالفاظ الدالة على المعاني المطلوبة [illegible] الافادة والاستفادة عن تحصيل المعاني [illegible] تحصيل الالفاظ اورد مباحث الالفاظ [illegible] ١٢

والافنفرد وهو ان كان مرآة لتعرف الغير فاداة والحق ان الكلمات [ای المفرد]

الوجودية منها فانّ كان مثلاً معناه كون الشئ شيئاً لم يذكر بعد تسميتها

كلمات لتصرفها ودلالتها على الزمان والافان دل بهيئة على زمان

فكلمة وليس كل فعل عند العرب كلمة عند المنطقيين فان نحو امشي فعل

وليس بكلمة لاحتمال الصدق والكذب بخلاف يمشي والافهو اسم ومن [ای دائما یدل علی زمان ۱۲]

خواصه الحكم عليه وقولهم من حرف جر وضرب فعل ماضٍ لا يرد فانه

ازانکه تصورا و از تصور ملزوم خود ضروری باشد و بداهةً شاهد است که بسا اوقات تصور ماهیات میکنیم و بر قلب ما خطرهٔ غیر هم نمی گذرد چه جای اینکه آن غیر خود نسبت **قوله** والحق ان الکلمات الوجودیة آه یعنی حق اینکه کلمات وجودیه که دلالت بر وجود می کنند چون کان و صار و اصبح و امسی و غیرها از اداة هستند بدانکه در بودن کلمات وجودیه از ادات یا افعال اختلاف است نزد بعضے افعال هستند بوجه اقتران بزمانه و لتصرف انها بسوے ماضی و مضارع و نزد بعضی اداة بوجه غیر مستقل شدن معانی انها **قوله** لیس کل فعل عند العرب آه چون بظاهر متوهم می شود که هر فعل نزد اهل عرب کلمه است نزد منطقیین پس مصنف آنرا دفع نموده بقول خود که امشی و نمشی فعل است نزد اهل عرب بوجه اقتران او بزمانه و کلمه نیست نزد منطقیین بوجه احتمال داشتن برائے صدق و کذب بخلاف یمشی که آن نزد منطقیین هم کلمه است چراکه احتمال برائے صدق و کذب نمی دارد بسبب عدم دلالت او بر فاعل محکوم علیه ورنه ذکر فاعل در وے تاکید خواهد شد حالانکه این خلاف محاورهٔ اوشان است **قوله** ومن حرف جر آه بدانکه این جواب است از سوال مقدر تقریر سوال اینکه خاصه هر شئی آنست که بآن مخصوص باشد در غیر او یافته نشود پس اگر محکوم علیه بودن خاصه اسم بودی در غیر او موجود نشدی با اینکه گاہے حرف و فعل محکوم علیه می شود چنانکه گویند من

قيل الالتزام مهجور في العلوم لانه عقلي ونقض بالتضمن ويلزمهما المطابقة ولا عكس وكونه ليس غيره ليس مما يسبق الذهن اليه دائما واما التضمنية والالتزامية فلا لزوم بينهما والافراد والتركيب حقيقة صفة للفظ لانه ان دل جزؤه على جزء معناه فمركب ويسمى قولا ومؤلفا

امر خارج لیکن عقلا انفکاک محال نیست چون هرگاه بر کسے لفظ حاتم اطلاق نموده شود ذهن باعتبار عرف وعادت منتقل می شود از وے بسوے جود او **قوله** قیل الالتزام مهجور آه یعنی گفته شده است که دلالت التزامیه در علوم متروک است نه در عرف محاورات عربیه چراکه آن عقلی است یعنی چه در وے انتقال از ملزوم بسوے لازم میباشد وظاهر است که بمقابله او هیچ لفظ موضوع نیست ومفید در تعلیم وتعلم نمی شود مگر آن چیزیکه اصل باشد وآن وضعی است پس بدین وجه در علوم متروک شده ونقض وارد کرده شد که این دلیل بعینه در دلالت تضمنیه جاری ست باوجودیکه آن در علوم متروک نیست چراکه دلالت تضمنی نیز عقلی است بوجه نبودن وضع لفظ بمقابله معنے تضمنی پس هرگاه حکم از دلیل متخلف شد دلیل باطل گردید تقریر دفع اینکه عقلیت تضمن مثل عقلیت التزام نیست چراکه وضع متضمن است برائے معنی تضمنی در ضمن کل **قوله** ویلزمهما المطابقة آه یعنی دلالت التزامی وتضمنی را مطابقی لازم است چراکه این اصل است وآن هر دو فرع ووجود فرع بے اصل غیر ممکن است ومطابقے را آن هر دو لازم نیست چراکه بودن اصل بدون فرع جائز است ونیست لازم درمیان دلالت تضمنی والتزامی زیراکه بودن فرعی بنبودن فرع دیگر جائز است واینجا اعتراضی مشهور است تقریرش اینکه تسلیم هم تلازم میان مطابقت والتزام تسلیم نمی کنم زیراکه هیچ شئ چنین یافته نمیشود که برائے آن لازمی نباشد اقل درجه اینکه کون الشئ لیس غیره لازم برائے هر شئ است جواب داده شد که مشهور التزام لازم بین بالمعنی الاخص است وان عبارت است

قوله وتلخیص ان الافراد والترکیب صفتان للالفاظ بالمعانی فذهب البعض الی ان الافراد والترکیب صفتان للمعنی والیه مال السید الشریف وذهب البعض الی انهما صفتان للفظ ولا نزاع فی ان الالفاظ الکلی... ابو الفتح ۱۲۱۲

متواطا ان تساوت افراده فی الصدق والا فمشکک وحصر التفاوت

ای المنطقیون ۱۲ — الکلی علی ذلک ای فی صدق — الافراد ۱۲

فی الاولیة والاولویة والشدة والزیادة والتشکیک فی الماهیات

ولا فی العوارض بل فی اتصاف الافراد بها فلا تشکیک فی الجسم ولا

ای فی اتصاف افراد الکلی بالعوارض ۱۲

فی السواد بل فی اسود

ای کون الجسم متصفا بهذه العوارض ۱۲

که اختلاف ومحل نزاع که مابین عقلا وحکما در تشکیک فی الماهیة واقع شده است در معنی ثالث است حکماء مشائیه انکار آن کرده اند وگفته اند که تفاوتیکه در ماهیة یافته می شود در اصل باعتبار خصوصیات و وجودات منضمه است یعنی تشکیک یافته می شود فی الحقیقة در افراد ماهیات بالعوارض نه در نفس ماهیات خواه جوهریه باشند یا عرضیه پس تفاوتیکه میان دو جسم اسود یافته می شود در اصل نه در جسم است ونه در سواد بلکه در اتصاف جسم بالسواد وحکماء اشراقیه بدین جانب رفته اند که جمله اقسام تشکیک یعنی اولیت واولویت وغیره در نفس ماهیة متحقق است یعنی اینکه ماهیت واحده در بعض مراتب وجود نفسها کامل است ودر بعض آخر ناقص وهمین حق است چراکه وجود وتشخص عین ماهیات است چنانکه در مبحث جعل تحقیق نموده ایم پس چگونه توان گفت که تفاوت واختلاف ماهیت باعتبار وجودات وخصوصیات منضمه باشد لیکن مصنف اینجا تقلید مشائیه کرده بر مسلک شان ایمان آورده است ومخفی نماند که تشکیک وتفاوت معتبره که بنابر مسلک اشراقیه در نفس ماهیات یافته می شود ومطابق مذهب مشائیه در اتصاف افراد ماهیات بالعوارض بر چهار قسم است اول اینکه صدق کلی بر بعض افراد خود باقتضاء ذات باشد وبر بعض آخر باقتضاء غیر چون نور که صدق او بر شمس باقتضاء ذات است وبر ارض باقتضاء غیر وآنرا اولویت می گویند دوم اینکه صدق کلی بر بعض افراد علت باشد برای صدق او بر بعض آخر چون وجود که صدق او بر واجب علت است برای صدق او بر ممکن وآنرا اولیت نامند سوم اینکه صدق کلی بر بعض افراد اشد باشد وبر بعض آخر اضعف چون صدق اسود بر ثوب شدید السواد وبر ثوب ضعیف السواد وآنرا شدت وضعف می گویند رابع اینکه صدق کلی بر بعض افراد زاید باشد وبر بعض ناقص چون مقدار بر جسم صغیر وکبیر وآنرا زیادت

حكم على نفس الصوت لا على معناه (أي على اللفظ فقط ١٢) والمختص به هو هذا والأول يجري (أي الحكم على المعنى ١٢)
في المهملات أيضاً وأيضاً إن اتحد معناه فمع تشخصه وضعاً جزئي
ويدخل فيه المضمرات وأسماء الإشارات فإن الوضع فيهما (أي في الجزئي ١٢)
وإن كان عاماً لكن الموضوع له خاص على ما هو التحقيق وبدونه (أي بدون التشخص ١٢)

حرف جر و ضرب فعل ماضی حاصل جواب اینکه خاصه اسم آنست که معنی او محکوم علیه باشد و در مثال مذکور لفظ من و لفظ ضرب محکوم علیه است نه معنی آن پس آنکه خاصه اسم است در غیر اد موجود نشد بلکه آنکه غیر خاصه است در حرف و فعل یافته شد و درین هیچ ضرر نیست **قوله** والأول یجری فی المهملات أیضاً یعنی حکم بر نفس لفظ چنانکه در ادوات و کلمات یافته می شود همچنین در مهملات هم متحقق است چنانکه گویند جسق مهمل و دیز مقلوب زید لیکن این قدر ضرر نکند زیرا که خاصه اسم آنست که معنی آن محکوم علیه باشد و اینجا محض لفظ محکوم علیه است **قوله** إن اتحد معناه آه ای اگر معنی لفظ مفرد واحد و متشخص باشد آنرا جزئی نامند و مضمرات و اسماء اشارات دران نیز داخل هستند چرا که وضع درینجا اگرچه عام است لیکن موضوع له خاص است بتفسیره وضع عام و موضوع له خاص اینکه واضع وقت وضع الفاظ مفهوم کلی لحاظ کند و وضع بمقابله افراد و جزئیات آن کلی و پوشیده نماند که تشخص موضوع له در اسماء اشارات و در ضمیر متکلم و مخاطب و ضمیر غائب که مرجع آن امر متشخص باشد ظاهر است لیکن تشخص موضوع له در ضمیر غائب که مرجع او امر کلی باشد چون الانسان کلی فهو مقول علی کثیرین صحیح و مستقیم نمی شود و جواب داده شد که ضمیر غائب راجع بسوی مذکور است و مذکور بما هو مذکور احتمال شرکت نمی دارد **قوله** وبدونه متواطٍ آه یعنی اگر معنی لفظ مفرد واحد غیر متشخص باشد پس اگر صدق او بر جمیع افراد علی السویة باشد آنرا متواطی گویند چون انسان و اگر متفاوت باشد آنرا مشکک نامند بدانکه اختلاف و تفاوت درمیان اشیاء بر چند نهج متصور می شود اول اختلاف بالماهیة چنانکه میان انسان و فرس که هر دو مختلف بالماهیة هستند ثانی اختلاف بالعوارض چنانکه میان زنگی و رومی ثالث اختلاف ماهیة بالکمال و النقصان یعنی ماهیة واحده نفسها در بعض نحو وجود کامل باشد و در بعض آخر ناقص بعد ازین باید دانست

فی الثانی فمنقول شرعی او عرفی خاص او عام قال سیبویه الاعلام
کلها منقولات خلافا للجمهور والا فحقیقة ومجاز ولا بد من علاقة فان کانت
تشبیها فاستعارة والا فمجاز مرسل وحصروه فی اربعة وعشرین نوعا
ولا یشترط سماع الجزئیات نعم یجب سماع انواعها وعلامة الحقیقة
التبادر والعراء عن القرینة وعلامة المجاز الاطلاق علی المستحیل واستعمال
اللفظ فی بعض المعنی کالدابة علی الحمار

است مشهور باشد یعنی استعمال آن در اول متروک باشد بنوعی که اگر آن لفظ گفته شود بجز معنے
ثانی فهمیده نشود و نگر لتعبر این پس آنرا منقول گویند منسوب باشد بسوے ناقل اگر ناقل آن
شرعست منقول شرعی خوانند واگر عرف عام منقول عرفی واگر عرف خاص است منقول
اصطلاحی مثال اول مانند صلوٰة که در اصل بمعنی دعا بسوے ارکان مخصوصه آورده ومثال ثانی
همچون دابه که عرف از ما یدب علی الارض بطرف چهار پایه آورده مثال سوم همچو اصطلاحات نحویان
ومنطقیان وغیرهما واگر معنی ثانی مشهور نباشد بل استعمال آن در هر دو معنی باشد پس اگر استعمال
کرده شود در معنی اول آنرا حقیقت نامند والا مجاز **قوله** وحصروه آه یعنی مجاز مرسل باعتبار علاقه
در بست وچهار نوع محصور است - سببیه - مسببیه - کلیه جزئیه - لازمیه - ملزومیه - تقیید
اطلاق - عموم - خصوص - مجاورة - تسمیة الشئ باعتبار ما یؤل الیه - تسمیة الشئ باعتبار ما کان - حالیة محلیة
آلیة الشئ - بدلیة احدهما عن الاخر - تضاد - والنکرة الواقعة فی حیز الاثبات لعامة المعرف باللام للعهد
الذهنی حذف المضاف حذف المضاف الیه - الحذف مطلقا زیادة **قوله** نعم یجب آه یعنی واجب است
در مجاز از سماع نوع علاقه چون علاقه سببیه ومسببیه لازمیه وملزومیه وغیرها نه شنیدن جزئیات
وے **قوله** وعلامة الحقیقة آه اے علامت حقیقت سرعت انتقال ذهن است از لفظ بسوے

ومعنی کون احد الفردین اشد من الآخر انہ بحیث ینتزع عنہ العقل

بمعونۃ الوہم امثال الاضعف ویحللہ الیہا حتی ان الاوہام العامۃ

تذہب الی انہ متالف منہا فافہم وان کثر معناہ فان وضع لکل ابتداً

فمشترک والحق انہ واقع حتے بین الضدین لکن لاعموم فیہ

حقیقۃ والمرتجل قیل من المشترک وقیل من المنقول والا فان اشتہر

ونقصان خوانند ہذا اشبہ من احوال ہذا المقام والتفصیل مذکور فی المبسوطات **قولہ** ومعنی کون احد الفردین آہ بدانکہ نسبت بعض فردکلی اگر بسوے فرد دیگر چنان باشد کہ عقل بیاوری وہم امثال فردے از فرد دیگر انتزاع تواند کرد تا آنکہ اوہام عامہ بدین جانب سبقت کنند کہ اشد واز ید مرکب از امثال اضعف وانقص است پس آنرا شدت وزیادت میگویند اول مختص بالکیفیات است وثانی بالکمیات **قولہ** وان کثر معناہ آہ ای اگر بسیار باشند معنی مفرد پس اگر وضع آن لفظ براے ہریک ازان معانی بوضع جدا گانہ باشد آنرا لفظ مشترک نامند وحق آنست کہ مشترک در کلام عرب بسیار یافتہ می شود چنانکہ لفظ عین براے باصرہ وذہب وذات وچشمہ وآفتاب وغیرہا موضوع بلکہ بین الضدین ہم گاہے متحقق می شود چنانکہ قرء موضوع است براے حیض وطہر بدانکہ مقصود ازینجا تردید است کسانیکہ قایل شدہ اند کہ وجود مشترک ممکن نیست یا در وقوع وے در تحقیق او کلام کردہ اند لیکن در روے عموم حقیقۃ نیست یعنے این نمی تواند کہ معنی ان معاً مراد گرفتہ شود **قولہ** والمرتجل آہ مرتجل لفظیست کہ از معنے اصلی بدون مناسبۃ منقول باشد پس بعضے گفتہ اند کہ از مشترک است چراکہ مناسبت میان منقول عنہ ومنقول الیہ ضروری است واینجا این مفقود است وبعضے گفتہ اند کہ از منقول است زیراکہ اگرچہ مناسبت مذکورہ یافتہ نمی شود اما نقل متحقق است ودر مشترک نقل نمیشود **قولہ** والا فان اشتہر فی الثانی آہ ای اگر وضع مفرد براے ہریک معنی جدا جدا نبود بلکہ منقول بطرف ثانی باشد بنا بر مناسبت پس اگر در معنی ثانی کہ منقول

ہل بین المفرد والمرکب ترادف اختلف فیہ والمرکب ان
صح السکوت علیہ فتام خبر وقضیۃ ان قصد بہ الحکایۃ عن الواقع و
من ثم یوصف بالصدق والکذب بالضرورۃ فقول القائل کلامی
(ای من اجل الحکایۃ ۱۲)
ہذا کاذب لیس بخبر لان الحکایۃ عن نفسہ غیر معقول والحق انہ بجمیع
(ای بہذا القول ۱۲)
اجزائہ ماخوذ فی جانب الموضوع فالنسبۃ ملحوظۃ مجملاً فہی المحکی عنہا و
من حیث تعلق الایقاع بہا ملحوظۃ تفصیلاً فہی الحکایۃ
(ای بالنسبۃ ۱۲)

ونثر بلیغ شود وفصحا در بیان مقاصد وبدایع الفاظ مترادفہ استعمال میکنند قولہ ہل بین المفرد والمرکب آہ
یعنے در ترادف مرکب ومفرد اختلاف شدہ است بعضی گفتہ اند کہ ترادف میان انہا ممکن نیست بوجہ عدم
اتحاد معنی آن بحسب الوضع زیرا کہ وضع در مفرد شخصی است ودر مرکب نوعی وبعضی قائل شدہ اند کہ ترادف بین المفرد
والمرکب واقع است چراکہ اتحاد معنی فی الجملہ در ترادف کافی است وپوشیدہ نماند کہ این از قبیل نزاع لفظی
است ازانکہ کسانیکہ منکرین ترادف اند نزد ایشان در ترادف اتحاد معنی بحسب الذات والاعتبار ضروری است
ونزد قائلین اتحاد فقط بحسب الذات کافیست قولہ فقول القائل آہ بدانکہ این اشکال مشہور است تقریرش اینکہ
اتصاف نسبت واحدہ با صدق وکذب معا بالبداہۃ ممتنع ومستحیل است باوجودیکہ در قول قایل کلامی ہذا
کاذب وقتیکہ او متبیر از اسم اشارہ بسوے نفس این قول باشد استحالہ اتصاف مذکور لازم می آید زیراکہ بر تقدیر
صدق ثبوت کذب کہ در قول مذکور محمول است ضروری باشد وآن مستلزم کذب است وبر تقدیر کذب سلب
کذب وآن مستلزم صدق است تقریر دفع این اشکال بر دو طریق است اول آنکہ محقق دوانی اختیار نمودہ
حاصلش اینکہ صدق وکذب از خواص ولوازمات خبر است وقول مذکور از قبیل خبر نیست چراکہ در وی محکی
عنہ مفقود است واگر ہمین قول محکی عنہ گردانیدہ شود اتحاد حکایت ومحکی عنہ لازم می آید واین ظاہر البطلان
است دیگر آنکہ مصنف بجانب او مائل شدہ وبقول خود والحق انہ الخ بیان نمودہ حاصلش اینست کہ قول مذکور

النقل والمجاز اولى من الاشتراك والمجاز اولى من النقل والمجاز بالذات انما هو فى الاسم واما الفعل وسائر المشتقات والاداة فانما يوجد فيهما بالتبعية وتكثر اللفظ مع اتحاد المعنى مرادفة وذلك واقع لتكثر الوسائل والتوسع فى مجال البدايع ولا يجب فيه قيام كل مقام الآخر وان كانا من لغة فان صحة الضم من العوارض يقال صلى عليه ولا يقال دعا عليه

اى فى الفعل و المشتقات والاداة ۱۲

اى الوسائل الى افادة ما فى الضمير ۱۲

معنى وفهميدن معنى بدون قرينه وعلامة مجاز اطلاق نمودن لفظ است برچيزيكه اطلاق او بظاهر برديے مستحيل باشد چون لفظ اسد بر رجل شجاع ولفظ حمار بر بليد **قوله** والمجاز اولے من النقل يعنے مجاز از نقل اولى است زيراكه آن وجوداً اكثر است از نقل واوسع وابلغ است در كلام **قوله** واما الفعل آه حاصلش اينكه مجاز اولاً در مبادى فعل اعتبار كرده ميشود وبواسطه آن در فعل ومشتقات آن ودر حرف بواسطه متعلقات آن **قوله** وتكثر اللفظ آه يعنے هرگاه معنى الفاظ كثيره واحد باشد آنها را مترادفات نامند چون سيف وصارم اسد وليث اما اين نمى تواند كه هريك بجاے ديگر بهر مقام قايم كرده ميشود چنانكه صلوة ودعا لفظ مترادف اند بمعنى صلى عليه اينكه دعا خير كرد برو ے ومعنى دعا عليه اينكه دعاء بد كرد برو ے **قوله** لتكثر الوسائل يعنے وسائل در افاده ما فى الضمير كثير هستند زيراكه گاهے در تعليم وتعلم بعض لفظ بنسبت بعض سهل مى نمايد اگرچه معنے هردو واحد مى باشد وهمچنين توسع در مجال بدايع يعنے فائده وفوع ترادف گاهے متعلق بانظم

فكلي ممتنع كالكليات الفرضية اولا كالواجب والممكن والا فجزئي محسوس

اي الكليات التي ليس لها افراد في الواقع ١٢ اي لا الشيء افراده ١٢ الطفل ١٢ اي يا يدركه

الطفل في مبدأ الولادة وشبح ضعيف البصر والصورة الخيالية من

اي اول زمان الولادة ١٢

البيضة المعينة كلها جزئيات لان شيئا منها لا يجوز العقل تكثرها على سبيل

اي التكثر كل واحد ١٢ اي من الحصول والصورة ١٢

الاجتماع وهو المراد وههنا شك مشهور وهو ان الصورة الخارجية لزيد والصورة

اي في مقام الكلي والجزئي ١٢

الحاصلة منه في اذهان طائفة تصوروها كلها متصادقة فان التحقيق ان

اي كل من هذه الصورة وصورة زيد ١٢

حصول الاشياء بانفسها في الذهن لا باشباحها وامثالها فتلك الصورة

اي بماهيتها ١٢ اي صورة زيد ١٢

متكثرة ومن ههنا يستبين كون الجزئي

اي من صدق صورة زيد على كل من الصورة الذهنية وصدق واحد

قوله ومحسوس الطفل آه بدانکه این اشاره است بسوے جواب سه اعتراضات که اینجا وارد میشوند- اول اینکه چیزیکه طفل در ابتداء ولادت محسوس مینماید بوجه نقصان حس مشترک او بر کثیرین صادق می آید پس کلی باشد باوجودیکه جزئی ست ثانی اینکه شخصیکه برائے او عارضه ضعف البصر باشد هرگاه چیزے از فاصله محسوس مینماید بوجه ضعف البصر او بر کثیرین صادق می آید پس کلی باشد باوجود که جزئی ست ثالث اینکه صورت بیضه معینه که در خیال حاصل میشود بوجه تشابه صورت بر کثیرین صادق می آید پس کلی باشد با اینکه جزئی ست وخلاصه جواب این اعتراضات ثلثه اینکه در کلی تکثر اجتماعی معتبر است واینجا تکثر بدلی یافته میشود پس هیچ قدح نمے کند قوله وههنا شك آه توضیح شک اینکه اگر صورت زید مثلا در اذهان کثیره حاصل باشد پس بر هر صورت صادق می آید که آن صورت زید ست زیرا که تحقیق حصول اشیاء بانفسها است پس آن صورت که از زید حاصل شده است نفس آن باشد لهذا بر کثیرین صادق می آید پس لازم آید بودن جزئی کلی قوله ومن ههنا تبین آه بدانکه این تعریض ست بر سید سند از انکه او انکار کرده است از حمل جزئی حقیقی ووجه انکار او آنکه جزئی اگر محمول باشد پس از دو حال خالی نیست بر ذات خود محمول است یا بر غیره

فانحل الاشكال بجميع تقاريره ونظير ذلك قولنا كل حمد لله فانه حمد من

اي كلامي هذا كاذب ١٢

جملة كل حمد فالحكاية هو المحكي عنها فتامل فانه جدير بالتامل والانشاء منه امر و

نهي وتمن وترج واستفهام وغير ذلك والا لم يصح فناقص تقييدي

من الدعاء والالتماس والنداء ١٢

والمتصف آه اي ناقص غيره فصل المفهوم ان جوز العقل تكثره من حيث تصوره

كتركيب الفعل مع القول ١٢

بجميع اجزائه یعنے موضوع ومحمول ونسبت تامه بجانب موضوع اسے در اسم شاره اجمالاً ماخوذ است پس این مرتبه محکی عنه است وباعتبار تعلق اجزاء تفصیلاً ملحوظ است واین درجه حکایت است پس صدق آن باعتبار تفصیل است وکذب آن باعتبار اجمال لهذا استحاله مذکوره مندفع گردید **قوله** فانحل الاشکال آه یعنی تقریر این اشکال بهجیکه مذکور شده ماسوا اے آن طرق دیگر بسیار دارد وهمان جواب مسطوره بالاکفایت میکند از آن قول قائل کل کلامی فی هذه الساعة کاذب یا کلامی فی هذا الیوم کاذب وجز این کلام دران ساعت یا دران یوم هیچ تکلم نکرده پس صدقش مستلزم است برائے کذب او وبالعکس **قوله** ونظیر ذلک آه یعنے قول قایل کل حمد لله نظیر است برائے کلامی هذا کاذب زیرا که حقیقة حمد اظهار صفات کمالیه است واز جمله محامد این قول هم است پس حکایت لنفسه باشد بدانکه مقصود مصنف علام اینجا تردید جواب محقق دوانی است بدین صورت که در خبر بودن کل حمد لله شکے نیست باوجودیکه در وی حکایت یافته مے شود ورنه لازم آید حکایت شی لنفسه پس مخلص اینجا نیست مگر همین هیچ که این قول باعتبار اجمال وتفصیل محکے عنه حکایت گردانیده شود چنانکه در کلامی هذا کاذب مسطور شده است **قوله** من حیث تصوره آه بدانکه این قید برائے آنست که تعریف کلی جامع باشد کلیات فرضیه را چون لاشئے ولاامکان ولاوجود که بالنظر الی الخارج ممتنع است صادق آمدن آنها بکدام شئے از اشیاء لیکن نظر مجرد تصور آنها مانع نیست وهمچنین آن کلیات که منع میکنند شرکت را بنظر خارج چون واجب الوجود که شرکت درین ممتنع است بدلیل خارج لیکن وقتیکه مجرد کنند عقل نظر را جانب مفهوم آن صدق آن بر کثیرین منع نبود چه مجرد تصور آن اگر مانع باشد از شرکت پس احتیاج نیفتد در اثبات وحدانیت بدلیل۔

الفرضية والمعقولات الثانية فلعدم اشتمالها على الهذية لا ينقبض العقل بمجرد تصورها عن تجويز تكثرها في الخارج حتى قيل ان الكليات الفرضية بالنسبة الى الحقائق الموجودة كليات بهذا والكلية والجزئية صفة المعلوم
اے نزد ذا ١٢
وقيل صفة العلم والجزئي لا يكون كاسبا ولا مكتسبا

عروض آن ذهن می باشد چون جنسیته وفصلیته وغیرها زیراکه تکثر بحسب الخارج در ینجا غیر متصور است تقریر جواب اینکه کلیات فرضیه وهمچنین معقولات ثانیه چون غیر مشتمل مستند بر هذیه وخصوصیه عقل بمجرد تصور مفاهیم آنها منع نمی کند از تکثر بحسب الخارج بدین وجه در کلی داخل باشند **قوله** الکلیة والجزئیة آه مخفی مباد که میان منطقیین درین امر اختلاف واقع شده است که متصف بکلیت وجزئیت بالذات علم است یا معلوم سید سند وبعضی محققین بدین جانب مائل شده اند که کلیت وجزئیت بالذات صفت علم است ازین رو که تفاوت میان کلی وجزئی باعتبار علم است چه معلوم بحواس را جزئی بینامند ومدرک بعقل را کلی پس چون مناط ومعیار کلیت وجزئیت علم است متصف بآن نیز همان خواهد شد ونزد بعضی محققین صفت معلوم است ازانکه معلوم عبارت از نفس شیء است قطع نظر از عوارض ذهنیه ودر علم این عوارض معتبر است پس چون مرتبه معلوم معرا از عوارض مذکوره است صلاحیت میدارد که بر کثیرین صادق می آید وپوشیده نماند که قول فیصل درین مقام اینست که مراد از تکثر در تعریف کلی اگر صدق او بر کثیرین باشد پس ظاهر است که نیست این صلاحیت مگر در معلوم زیراکه علم عبارت است از مرتبه قیام فی الذهن وآن متشخص است چگونه صلاحیت دارد که بر کثیرین صادق آید واگر مراد از تکثر این باشد که کاشف برای کثیرین باشد پس لا محاله کلیت صفت علم خواهد شد ازانکه کشف مرادف علم است **قوله** والجزئی لا یکون کاسبا آه یعنی جزئی نه کاسب می باشد ونه مکتسب زیراکه آن چیز که برای چیزی دیگر کاسب می باشد بروی محمول میشود وجزئی بر جزئی دیگر محمول نمی شود بدین وجه جزئی کاسب برای جزئی نمی باشد وچون انتقال از اخص بسوی اعم غیر متصور است پس نتیجه اند که جزئی کاسب کلی باشد وهمچنین جزئی از غیر مکتسب وحاصل نیز نمی شود اما از کلی پس بدین وجه که کلی بسوی همه جزئیات متساوی النسبت است

ع والحاصل ان الکلیات الفرضیة لا تشتمل علی الهذیة ... الکلی والعلم ... والعلم ... عن ... ولا یمنع عند التصور ... الخصوصیة والهذیة ١٢ ١٢ ١٢

الحقیقی محمولا وہو الحق و لا یجاب بان المراد صدقہا علی کثیرین ہو ظل

محمولا ۱۲ الذی کون فی تعریف الکلی ۱۲ فی صدق الصورۃ ۱۲ ای الصورۃ ۱۲

لہا ومنتزع عنہا واللازم ان لہا ظلا متعددا لا انہا ظل متعدد والمطہو الثانی

ای للکثیرین ۱۲ ای عن الکثیرین ۱۲ ای لہذہ الصورۃ ۱۲ ای الصورۃ ۱۲

لان التصادق یصحح الانتزاع والظلیۃ فان الاتحاد من الطرفین بل

الجواب ان المراد تکثر المفہوم بحسب الخارج فالصورۃ الحاصلۃ من زید

باعتبار الاذہان یستحیل ان یتکثر فی الخارج بل کلہا ہویۃ زید اما الکلیات

بر تقدیر اول حمل مفید نخواہد شد زیرا کہ در حمل تغایر ضروری است و اینجا این مفقود است و بر تقدیر ثانی حمل مستحیل است زیرا کہ حمل بدون اتحاد متصور نمی شود و درینجا اتحاد یافتہ نمی شود **قولہ** و لا یجاب بان المراد آہ پوشیدہ نماند کہ مجیب این جواب سید شریف است، حاصلش اینکہ کلی آن باشد کہ بر کثیرین صادق مے آید بدین نہج کہ ظل باشد برائے کثیرین و منتزع باشد از انہا و اینجا اظلال کثیرہ یافتہ میشوند نہ ذی ظل پس زید کلی نخواہد شد لیکن مصنف علام برین جواب راضی نشدہ و در تردید آن گفتہ کہ چون تصادق درینجا از جانبین است یعنی صورت خارجیہ و صورۃ ذہنیہ ہر دو متحد ہستند پس آن چیز کہ متصف باشد بآن یکے متصف باشد بآن دیگر و ہرگاہ صورۃ ذہنیہ متصف بظلیت است زید نیز بآن متصف خواہد شد پس صادق آید بر زید کہ آن ظل برائے کثیرین است و منتزع است از انہا پس معیار کلیت کہ سید ذکر نمودہ در زید یافتہ شدہ الحاصل مصنف رح ازین اعتراض جواب دادہ تلخیصش اینکہ در کلی تکثر بحسب الخارج معتبر است و صورۃ حاصلہ از زید در اذہان طائفہ اگرچہ برائے او کثرت در ذہن حاصل است اما در خارج کثرتا یافتہ نمی شود زیرا کہ ہمہ آن صور در خارج ہویۃ زید و عین آنست پس چون تکثر بحسب الخارج درین محل مفقود گردید کلی نتواند شد **قولہ** و اما الکلیات الفرضیۃ آہ بدانکہ این جواب است از سوال مقدر تقریر سوال اینکہ اگر در کلی تکثر بحسب الخارج معتبر باشد چنانکہ مصنف رح در جواب تصریح نمودہ است لازم می آید کہ تعریف کلی جامع نباشد برائے کلیات فرضیہ چون لا شئ و لا وجود وغیرہ و ہمچنین برائے معقولات ثانیہ کہ ظرف

احد المتساويين بدون الآخر فيه وههنا شك قوي وهو ان نقيض التصادق

اي في لزوم التفارق عند عدم التصادق ۱۲

رفعه لا صدق التفارق وربما يكون نقيض المتساويين مما لا فرد له في نفس الامر

اي من عين الكاسيا كالافرد له ۱۲

كنقائض المفهومات الشاملة فيصدق الاول دون الثاني وما قيل ان

اي التفارق — اي رفع التصادق ۱۲ — اي اللاشي — واللاممكن ۱۲

صدق السلب على شيء لا يقتضي وجوده وح رفع التصادق يستلزم

نقيض احد بيها بدون نقيض آخر صادق خواهد آمد پس لازم آيد صدق احد المتساوي بدون آخر مثلا چون لا انسان بر چيزے بدون لا ناطق صادق آيد لا محاله ناطق در آنجا صادق خواهد آمد ورنه لازم آيد ارتفاع نقيضين پس نسبت تساوي ميان عينين يعني درميان انسان وناطق نيز نخواهد شد واين خلاف مفروض است **قوله** وههنا شك آه بدانكه حاصل شك منع است بر قول او وه الاقتصار تا بدين نهج كه عدم وجود تصادق مستلزم رفع تصادق است نه مستدعي صدق تفارق يعني مستدعي براے اين امر نيست كه هر يك بدون آخر صادق آيد پس هرگاه صادق نيايد كل لا انسان لا ناطق صادق آيد نقيض او بعض اللا انسان ليس بلا ناطق واين مستلزم نيست براے صدق بعض اللا انسان ناطق زيرا كه سالبه معدولة مستلزم نيست براے صدق موجبه از انكه در صدق سالبه وجود موضوع شرط نيست بخلاف موجبه كه بدون وجود موضوع صدقش متصور نميشود **قوله** ربما يكون نقيض المتساويين آه بدانكه اين تائيد است بر منع مذكور حاصلش اينكه گاہے نقيض متساويين از ان قبيل ميباشد كه براے وے هيچ فرد در نفس الامر يافته نميشود مثلا مفهومات عامه چون شئ وممكن عام ميان نقيض آنها كه لا شئ ولا ممكن است اگر نسبت تساوي نباشد پس مستلزم باشد براے رفع تصادق نه براے صدق تفارق يعني نمے تواند كه لا شئ بر چيزے بدون لا ممكن وهمچنين لا ممكن بدون لا شئ صادق آيد چه اينجا هيچ فردے متصور نمے شود چه جاے كه سخن بصدق رسد **قوله** وما قيل بان صدق السلب آه يعني بعضے منطقيين از شك مذكور بدين نهج جواب داده اند كه از نقيض متساويين قضيه موجبه سالبة المحمول منعقد ميشود وآن مثل سالبه وجود موضوع نمي خواهد پس قضيه كل لا شئ لا ممكن بمعنے كلما ليس بشئ ليس بممكن است وسالبه آن سالبه سالبة المحمول باشد اي ليس بشئ كلما ليس ليس بشئ ليس بلا ممكن وچون سلب السلب

وقد يقال لكل مندرج تحت كلي آخر ويختص بالاضافي كالاول بالحقيقي

اي يطلق الجزئي ۱۲ — اي الجزئي بهذا المعنى ۱۲ — بحيث يصدق احدهما بدون الآخر ۱۲

الكليان ان تصادقا كليا فمتساويان والافتراقا فان كان كليا

اي هذا التفارق ۱۲ — اي دائما — تصادقا ۱۲

فمتباينان وان كان جزئيا فاما من الجانبين فاعم واخص من وجه

او من جانب واحد فقط فاعم واخص مطلقا اعلم ان نقيض كل شيء رفعه

فنقيضا المتساويين متساويان والافتراقا في الصدق فيلزم صدق

و در کسب ضروری است که ترجیح بجانب مکتسب باشد ولیکن از جزئی پس بدین سبب که جزئی بر جزئے محمول نمیشود **قوله** وقد يقال لكل مندرج تحت كلي آه - اسے گاہے خاص که تحت عام باشد آنرا نیز جزئی گویند مگر جزئی اضافی نه حقیقی مانند انسان نسبت حیوان که جزئی اضافی او باشد حاصل اینکه جزئی بر دو معنی اطلاق نموده میشود اول آنکه عقل صدق او بر کثیرین جایز ندارد چنانکه مرقوم شده و آنرا جزئی حقیقی میگویند و ثانی آنکه مندرج تحت عام باشد و آنرا جزئی اضافی نامند و نسبت میان هر دو معنی عموم و خصوص من وجه است بوجه تصادق آنها در زید زیرا که او بر کثیرین صادق نمی آید و تحت انسان مندرج است و وجود حقیقی بدون اضافی در ذات واجب عز اسمه و وجود اضافی بدون حقیقی در انسان که مندرج تحت حیوان است **قوله** الكليان ان تصادقا كليا آه اسے هر دو کلی اگر بهمه وجوه از جانبین صادق آیند یعنی هر جا که یکے صادق آید بر چیزے دیگر نیز صادق آید آنرا متساویان میگویند چون انسان و ناطق و اگر از هم جدا باشند در صدق کلیا آنرا متباینان خوانند چون انسان و فرس و اگر صدق کلی از جانب واحد باشد یعنی صادق آید یکے بر کل افراد دیگر و این دیگرے بر همه افراد آن صادق نیاید بلکه بر بعض افراد آن صادق آید نه بر بعض آنرا اعم و اخص مطلق نامند چون انسان و حیوان و اگر صدق کلی از هیچ جانب نباشد بلکه هر دو کلی بر بعض افراد دیگر صادق آید آنرا اعم و اخص من وجه میگویند چون حیوان و ابیض و درین دو ماده افتراق یافته میشود و یک ماده اجتماع بر اسپ سپید حیوان و ابیض هر دو در صدق مجتمع اند و بر دیوار سپید ابیض بدون حیوان صادق می آید و بر اسپ سیاه حیوان بدون ابیض صادق می آید **قوله** فنقيضا المتساويين آه اسے نقیض متساوین نیز متساویان میباشد در صدق آمیه

النقیضین اعم من الانسان مع ان بین نقیضہما تباینا کلیا وایضا الممکن

ای اجتماع النقیضین واللاانسان ۱۲

العام اعم من الممکن الخاص فکل لاممکنٍ عامٍ لاممکنٌ خاصٌ وکل لاممکنٍ

خاص اما واجبٌ او ممتنعٌ وکلاہما ممکن عام فکل لاممکن عام ممکن عام والجواب

بما مر من التخصیص وبین نقیضی الاعم والاخص من وجہ تباینٌ جزئی

کالمتباینین وہو التفارق فی الجملة لان بین العینین تفارقا فحیث

یصدق عین احدہما یصدق نقیض الآخر وہو قد تحقق فی

که سلب ضرورت طرفین متحقق باشد سلب ضرورت احد الطرفین لامحالہ متحقق خواہد شد وچون نقیض اعم اخص میشود از نقیض اخص پس صادق آید کل لاممکنٍ عامٍ لاممکنٌ خاصٌ ومنحصر است لاممکن خاص در واجب وممتنع واین ہر دو ممکن عام ہستند زیراکہ ممکن عام آنست کہ احد الجانبین در وے ضروری نباشد ودرینجا ہمچنین است چہ در واجب عدم ضروری نیست ودر ممتنع وجود ضروری نیست پس حاصل استدلال بدین منہج باشد کل لاممکنٍ عامٍ لاممکنٌ خاصٌ وکل لاممکنٍ خاصٍ اما واجبٌ او ممتنعٌ فکل لاممکنٍ عامٍ اما واجب او ممتنع وکلاہما ممکنٌ عامٌ فصار کل لاممکنٍ عامٍ ممکنا عاما ہذا خلف پس قاعدہ کلیہ کہ بیان نقیض اعم واخص مطلق نسبت عموم وخصوص مطلق باشد منقوض گردید **قولہ** وبین نقیض الاعم والاخص من وجہ آہ یعنی در نقیض اعم واخص من وجہ تباین جزئی باشد چنانکہ در نقیض متباینین باشد وآن اینست کہ صادق آید ہر دو کلی بدون آخر فی الجملہ تحقق گاہے در ضمن تباین کلی می باشد مانند لاحیوان ولاحجر میان آنہا نسبت عموم وخصوص من وجہ است ومیان نقیض آنہا تباین جزئی در ضمن تباین کلی ہمچنین در انسان ولاناطق نسبت تباین کلی ست ودر نقیض آنہا تباین جزئی در ضمن تباین کلی وگاہے در ضمن عموم وخصوص من وجہ می باشد چون ابیض وانسان میان آنہا نسبت عموم وخصوص من وجہ است ومیان نقیض آنہا تباین جزئی در ضمن عموم وخصوص من

التفارق فبعد تسليمه انما يتم لو اخذت تلك المفهومات وجودية كالشئ والممكن

(ای قول القائل ۱۲)

اما اذا كانت سلبية كلا شريك البارى ولا اجتماع النقيضين فلا مساغ

لذالك فيه فلا جواب الا تخصيص الدعوے بغير نقايض تلك المفهومات بذا

(ای الانسان ولا اجتماع النقيضين) (بتخصيص بغير هذا الشك ۱۲) (ای بغير هذا)

ونقيض الاعم والاخص مطلقا بالعكس فان انتفاء العام ملزوم لانتفاء

الخاص ولا عكس تحقيقا لمعنى العموم وتشكك بان لا اجتماع

ایجابیہ باشد پس سالبۃ المحمول در قوۃ موجبہ خواہد شد ازین استلزام رفع تصادق براے صدق تفارق ظاہر ومعلوم گردید پس اعتراض مذکور کہ رفع تصادق مستلزم براے صدق تفارق نیست مندفع گردید مصرع ورتردید این گفتہ کہ جواب مذکور را واقابل تسلیم نیست چہ موجبہ سالبۃ المحمول ومعدولہ ہردو در استدعاء وجود موضوع متساوی ہستند وبعد تسلیم کفایت نمی کند آن جواب مگر دران وقت کہ مفہومات شاملہ وجودیہ باشند چون ممکن وشئ وہرگاہ سلبیہ باشند مانند لا شریک الباری ولا اجتماع النقیضین پس براے این جواب ہیچ مساغ نیست زیرا کہ میان نقیض آنہا کہ شریک الباری واجتماع النقیضین مستند اگر نسبت تساوی نباشد مستلزم باشد براے رفع تصادق نہ براے صدق تفارق یعنے نمی تواند کہ شریک الباری بر چیزے بدون اجتماع النقیضین وہمچنین اجتماع النقیضین بر چیزے بدون شریک الباری صادق آید چہ اینجا افراد از ممتنعات ہستند پس نیست جواب درین ہنگام مگر اینکہ گفتہ شود کہ ازین قاعدہ کلیہ کہ نقیض متساویین متساویین می باشد نقائض مفہومات شاملہ مستثنے ہستند **قولہ** وتشکک بان لا اجتماع النقیضین آہ یعنی قاعدہ کلیہ کہ نقیض اعم واخص مطلق نیز اعم واخص مطلق می باشد لیکن بعکس النقیضین یعنے نقیض اعم اخص میشود ونقیض اخص اعم منقوض است از دو وجہ اول اینکہ میان لا اجتماع النقیضین والانسان عموم وخصوص مطلق است با اینکہ میان نقیض آنہا کہ اجتماع النقیضین والانسان است نسبت تباین است ثانی اینکہ ممکن عام اعم است از ممکن خاص چہ امکان عام عبارت است از سلب ضرورت احد الطرفین وامکان خاص از سلب ضرورت طرفین وہرجا

والجمهور على ان العرض غير العرضي وغير المحل حقيقةً قال بعض الافاضل طبيعة

اي اكثرهم ١٢ — هو المحقق الدواني ١٢

العرض لا بشرط شيء عرضي وبشرط شيء المحل وبشرط لا شيء العرض المقابل

للجوهر ولذا صح النسوة اربعٌ والماء ذراعٌ ومن ثمّ قال المشتق لا يدل على

اي ويكون الفرق بين تلك المفهومات بالاعتبار ١٢ — اي من اجل عدم التغاير بين هذه الثلث ١٢

النسبة لا على الموصوف لا عاماً

یا بیشتر از اعرض عام گویند چون ماشی که مشترک است میان انسان و دیگر حیوانات و این هر دو را عرضیات میگویند
قوله والجمهور على ان العرض آه قبل از شرح عبارت مصـ ہ معرفت عرض و عرضی و محل ضروری است پس عرض
آنست که در وجود خود محتاج موضوع باشد و آنکه از وے مشتق باشد عرضی نامیده شود و ما قام به عرض را محل گویند
مثلا کتابت عرض است و کاتب عرضی و انسان محل پس این باید دانست که میان منطقیین درین امر اختلاف
است که عرض غیر عرضی و غیر محل است حقیقةً و بالذات یا میان آنها فرق اعتباری است پس جمهور برانند که هر سه
متباین بالذات هستند زیرا که عرضی محمول است بر محل و عرض غیر محمول و شکے نیست که محمول مغایر غیر محمول
مے باشد و ہمچنین محل زیرا که محل آنست که بآن عرض قایم باشد و ظاهر است که قایم با ما قام به مغایر می باشد
و چون عرض که مبدء عرضی ست مغایر بالمحل است عرضی نیز مغایر خواهد شد و محقق دوانی و اتباع او بدین
جانب رفته اند که تفاوت میان این هر سه محض بالاعتبار است نه بالحقیقة و بالذات هرگاه طبیعت عرض
لا بشرط شی اے من حیث هی هی گرفته شود عرضی است و بشرط شیٔ اے بشرط ما قام به محل است و بشرط
لا شی اے بشرط عدم ما قام به عرض است بدین وجه صحیح است گفتن النسوة اربعٌ والماء ذراعٌ و چون
صحت حمل دلیل اتحاد است پس معلوم شد که هر سه متحد هستند مثال اول استشهاد است برائے اتحاد
عرضی بالمحل زیرا که اربع عرضی ست و خارج از نسوه است و مثال ثانی استشهاد است برائے اتحاد عرض
بالمحل زیرا که ذراع عرض است چه از قبیل مقدار است و مقدار عرض است پس بر ذهن ثاقب مخفی نماند که برین
مسلک لازم مے آید که حمل اعراض ہمچون حمل اجناس و فصول باشد و این ظاهر البطلان است **قوله**
ومن ثم قال آه یعنے کسانیکه قایل اند که بین العرض والعرضی اتحاد است نزد شان مشتق دلالت نمی کند بر نسبت
و نه بر موصوف زیرا که چون عرضی مشتق است و عرض مبداء و میان عرض و عرضی اتحاد ست پس میان مبداء

ضمن التباین الکلی کاللاحجر واللاحیوان واللاانسان واللاناطق وقد

یتحقق فی ضمن العموم من وجه کالابیض والانسان والحجر والحیوان وههنا

سوال وجواب علی طبق ما مر ثم الکلی اما عین حقیقة الافراد او داخل فیها

أی شک بالمفهومات الشاملة کمثل ما مر ۱۲ — للافراد ۱۲ — أی داخل فی حقیقتها

تمام مشترک بینها وبین نوع آخر اولا ویقال لهما ذاتیات وربما یطلق الذاتی

أی بین تلک الحقیقة ۱۲ — أی لا یکون تمام المشترک ۱۲

بمعنی الداخل او خارج مختص بحقیقة اولا ویقال لهما عرضیات

وجه وهمچنان میان حجر وحیوان نسبت تباین کلی ست ودرمیان نقیض آنها تباین جزئی درضمن عموم و خصوص من وجه **قوله** ثم الکلی اما عین حقیقة الافراد آه بدانکه هرگاه کلی با حقیقت افراد خود قیاس ولحاظ کرده شود پس خالی ازین نیست که عین حقیقت افراد خود باشد یا جزء حقیقت افراد خود یا خارج از حقیقت افراد خود آنکه عین حقیقت افراد خود باشد آنرا نوع حقیقی نامند چون انسان که عین ماهیت زید وعمرو و بکر وخالد است وآنکه جزء حقیقت افراد خود باشد پس آن جزء اگر تمام مشترک باشد میان این حقیقت وحقیقت دیگر آنرا جنس خوانند ومراد بتمام مشترک آنست که میان آن دو حقیقت هیچ جزء مشترک خارج ازان نباشد چون حیوان که تمام مشترک است میان حقیقت انسان وحقیقت فرس زیراکه انسان وفرس بایکدیگر مشترک اند در ذاتیات بسیار چون جوهر وقابل ابعاد ثلثه ونامی وحساس ومتحرک بالاراده وحیوان عبارت ازین مجموعه است وآن جزء حقیقت اگر تمام مشترک نباشد آنرا فصل گویند چون ناطق که مخصوص است بحقیقت افراد انسان وآنرا از همه ماهیات تمیز میکند واین کلیات ثلثه یعنی نوع وجنس وفصل را ذاتیات میگویند وگاهے ذاتی بمعنے داخل وجزء اطلاق کرده میشود پس بدین معنی صادق نمے آید بر نوع چراکه آن جزء حقیقت افراد نیست بلکه تمام حقیقت افراد است حال آنکه نزد منطقیین هرسه را ذاتی میگویند پس حق آنست که ذاتی اینجا باین معنی است که خارج از ذات نباشد عام است که عین ذات باشد یا جزء پس شامل خواهد شد نوع وجنس وفصل را وآن کلی که از حقیقت افراد خود خارج است اگر مخصوص بیک حقیقت باشد آنرا خاصه خوانند چون ضاحک بنسبت بانسان واگر مشترک باشد میان دو حقیقت

والافبعيدٌ ومهنا مباحث الاول ان ماهو سوال عن تمام الماهية المختصة

ای فی الجنس ۱۲ تفتیشات ۱۲ ای المبحث الاول ۱۲ ای دائماً یکون جواباً عن الماهیة وجمیع المشارکات ۱۲

ان اقتصر فیہ علی امر فیجاب بالنوع او الحد التام وعن تمام الماهية المشتركة

ای اختصر فی السوال ۱۲

ان جمع بين امور فيجاب بالنوع ان كانت متفقة الحقيقة وبالجنس ان كانت

فی السوال ۱۲

مختلفها ومن ههنا اقترح عدم امكان جنسين فی مرتبة واحدة لماهية واحدة

ای اذا علم ان الجنس جواب کاهو تمام المشترک ۱۲ لا لماهیتین ۱۲

الثانی وجود الجنس هو وجود النوع

ای المبحث الثانی ۱۲

کہ مشترک است میان انسان و حیوانات و نباتات لیکن در جواب سوال از انسان با نباتات مقول میشود و در جواب سوال از انسان با حیوانات دیگر مقول نمیشود **قوله** ومهنا مباحث آه یعنی اینجا چند مبحث است از بعض آن تنقیح مقام و توضیح او مقصود است و از بعض آن اعتراض و جواب مبحث اول در تحقیق و تنقیح جواب ماهو است پس باید دانست که هرگاه در سوال بما هو بر یک امر جزئی اقتصار کرده شود چنانکہ سوال کنند از زید مثلا بما هو درین هنگام در جواب نوع مقول شود و اگر در سوال فقط یک امر کلی مذکور باشد چنانکہ از انسان تنها بما هو سوال کنند در جواب حد تام واقع شود و اگر در سوال چند امور ذکر کرده شوند پس اگر آن امور متفقة الحقیقة باشند چون زید و عمرو و بکر بما هم سوال کرده شوند در جواب نوع مقول شود و اگر آن امور مختلفة الحقیقة باشند در جواب جنس مقول شود مثلا هرگاه از انسان و فرس و بقر بما هم سوال کنند جواب حیوان باشد **قوله** ومن ههنا اقترح آه یعنی هرگاه دانسته شد که جنس تمام مشترک است و واقع میشود در جواب ماهو از وے این هم مستنبط شد که نمے تواند که برائے ماهیت واحده دو جنس قریب یا بعید بمرتبه واحده باشد آرے این مضائقه نیست که احدهما بعید بیک مرتبه باشد و آخر بعید بدو مرتبه چون جسم نامی که جنس بعید است برائے انسان بیک مرتبه و جسم مطلق بعید است بدو مرتبه از انکه بر تقدیر بودن دو جنس برائے ماهیت واحده بیک مرتبه لازم مے آید استغناء شئی از ذاتیات خود و این ظاهر البطلان است زیرا که احد الجنسین در تقویم ماهیت نوعیه کافی است پس چون ازین کفایت حاصل شد لامحاله از دیگر استغناء باشد۔ **قوله** الثانی وجود الجنس هو وجود النوع آه بر ارباب دانش مخفی نماند که در کیفیت ترکیب ماهیت از جنس و فصل اختلاف است نزد

وخاصًا بل معناه هو القدر الناعت وحده هذا هو الحق ويؤيده ما قال ابن سينا وجود الاعراض في انفسها هو وجودها لمحالها فالكليات خمس الاول الجنس وهو كلي مقول على كثيرين مختلفين بالحقائق في جواب ما هو فان كان جوابًا عن الماهية وجميع المشاركات فقريب

ای محمول ۱۲

ومشتق نیز اتحاد خواهد شد و مبدا بسیط است پس مشتق هم بسیط خواهد شد بلکه معنی مشتق محض قدر ناعت است آنکه در اسود و ابیض بفارسی از سیاه و سپید تعبیر کرده شود بدانکه در تحقیق معنے مشتق اختلاف است سید سند و اتباع او بدین جانب رفته اند که مشتق عبارت است از مبدء و نسبت الی الذات پس نزدشان فرق میان فعل و مشتق بدو گونه است یکے آنکه در مشتق نسبت غیر تامه است و در فعل نسبت تامه و دیگر آنکه مشتق غیر مقترن است بزمانه و فعل مقترن و اہل عربیه بدین جانب مایل شده اند که در مشتق سه چیز یافته میشود مبدء و نسبت و ذات لیکن در مشتق نسبت تقییدیه است و در فعل تامه و محقق دوانی وغیره قایل شده اند که مشتق همچون مبدء بسیط است چنانکه مسطور شده و مسلک سید زاهد وغیره اینست که معنی مشتق معنی بسیط است و منتزع است از موضوع بقیام مبدء و با مبدء متغایر بالذات است هذا هو الاجمال و تفصیل المقال بحیث ینکشف به جلیة الحال یستدعی الاطناب والاملال **قوله** ویؤیده ما قال ابن سینا آه یعنے تایید میکند کلام ابن سینا مذهب قائلین اتحاد بین العرض والمحل چرا که نیست مفهوم از کلام او مگر اتحاد وجود عرض و محل واتحاد فی الوجود بین الشیئین مستلزم است برای اتحاد ذات آنها چه متباین متحد نمیشوند و پوشیده نماند که این در غایت فساد است چرا که شیخ بری است ازان معنی که موید بسوی او منسوب میکند چه معنی عبارت او نیست مگر تبعیة وجود حال للمحل نه اتحاد وجود و ذات بین الحال والمحل **قوله** الاول الجنس آه یعنے از کلیات خمس اول جنس است هو کلی مقول علے کثیرین مختلفین بالحقائق اے آنکه محمول باشد در جواب ما هو بر کثیرین که حقیقت هر یک خلاف حقیقت دیگر باشد پس اگر آن جنس جواب باشد از یک ماهیت و از جمیع مشارکات او آنرا جنس قریب گویند چون حیوان که هر چه با انسان در حیوانیت شریک است چون اورا با انسان در سوال جمع کنند جواب حیوان باشد و آن جنس که در جواب از جمیع مشارکات واقع نشود آنرا جنس بعید نامند چون جسم نامی

بين الجنس والمادة فانه يقال للجسم مثلاً انه جنس للانسان فهو محمول عليه و
انه مادة له فهو مستحيل الحمل عليه فنقول الجسم الماخوذ بشرط عدم الزيادة مادة والماخوذ
بشرط الزيادة نوع والماخوذ لا بشرط شيء بل كيف كان ولو مع الف معنى مقوم
داخل في جملته تحصل معناه جنس فهو محمول بعد لا يدري انه على اي صورة
ومحمول على كل مجتمع من مادة وصورة واحدة كانت او الوفا هذا عام فيما ذاته مركبة
وفيما ذاته بسيطة لكن في المركب تحصيل معنى الجنس عسير دقيق وفي البسيط
تنقيح المادة متعسر ومشكل فان ابهام المتعين وتعيين المبهم امر عظيم وهذا امر الفرق
بين الفصل والصورة ومن ههنا تسمعهم يقولون الجنس ماخوذ من المادة

فصل باشد وجماعتے قائل بستلازم اند وہمین مختار اکثر متاخرین است زیراکہ براے انتزاع جنس و فصل ضرور است از دو مبدء چہ انتزاع کثرت از واحد ممتنع است وبعضے بدین جانب رفتہ اند کہ جنس و مادہ وہمچنین فصل وصورت مجتمع میشوند بدون تلازم پس برین دو مذہب اخیر ضرور است از بیان تفاوت آنہا بدین وجہ مصنف بقول خود وما الفرق الخ تغایر آنہا ظاہر نمود حاصلش اینکہ ہرگاہ جسم مثلاً بشرط لاشی ای بشرط عدم الزیادة اعتبار کردہ شود پس مادہ است واگر بشرط شئ اے بشرط زیادة معتبر باشد پس نوع است واگر لابشرط شئ اے نہ بشرط الزیادہ ونہ بشرط عدم الزیادہ بلکہ من حیث ہو ہو معتبر باشد پس جنس است وہمچنین تفاوت میان فصل وصورت است اے فصل عبارت از مرتبہ لابشرط شئ است وصورت عبارت از مرتبہ بشرط لاشئ نہایت کلام اینکہ جنس ماخوذ است از مادہ وفصل از صورت وپوشیدہ نماند کہ از ہمین قبیل تلازم میان اجزاء ذہنیہ خارجیہ ہم بثبوت پیوست زیراکہ جنس وفصل از اجزاء ذہنیہ اند ومادہ وصورت از اجزاء

عـه
التائل بعدم ظہور
الجنس لان المادة
فیہ ظاہرة ولا یظہر
انیکون باسرہ مادة باعتبار
صادقا علی الشئ
باعتبار صادقا
علی الشئ باعتبار
آخر ظہورا تاما لیظہر
کونہ جنسا ١٢ منہ

سـه
الا ان البسیط لا ترکیب
فیہ حقیقة فالجنس والمادة
لیسا فیہ بحسب نفس
الامر بل یفرض العقل
بضرب من التحلیل والا
شک ان المعنی الذی
یفرضہ العقل صادقا
علیہ لا یظہر ان یکون
الشئ الصادق علیہ
باعتبار غیر صادق
باعتبار آخر لیظہر کونہ
مادة لہ ١٢ للعسه

کما فی المرکب فان
المادة فیہ متعین وتحصیل
معنی الجنس انما یکون
بابہامہ وتعیین المبہم
ای جعل المبہم معینا
کما یکون فی البسیط ١٢

ذهنًا وخارجًا فهو محمول عليه فيهما ومنشأ ذلك ان الجنس ليس له تحصل

في الوجود الذهني ١٢ — في الوجود الخارجي ١٢ — اي على النوع ١٢ — اي وجود الجنس هو بعينه وجود النوع ١٢

قبل النوع وان كانت قبلية لا بالزمان فان اللون مثلا اذا اخطرناه بالبال

اي القلب ١٢ — اي قبلية الجنس على النوع كما ليس بالزمان لذلك ليس بالذات ١٢

فلا يقنع بتحصل شيء متقرر بالفعل بل يطلب في معنى اللون زيادة حتى تتقرر

بالفعل واما طبيعة النوع فليس يطلب فيها تحصيل معناها بل تحصيل الاشارة

هذا بيان الفرق بين الجنس والنوع ١٢ — اي معنى طبيعة النوع ١٢

الثالث ما الفرق

اي البحث الثالث ١٢

بعضے ماہیت بانضمام جنس وفصل حاصل میشود وہر یکے ازان موجود است بوجود علیحده وبطلان این مذہب ظاہر است ازانکہ جنس وفصل از اجزاء ذہنیہ متحد الوجود باشند پس چگونہ این قول بصحت رسد کہ ہر دو موجود ہستند بوجود علیحده وبعضے محققین بر انند کہ اجناس وفصول ہمچون عرضیات از انتزاعیات ہستند و فرق بین الذاتیات والعرضیات ہمین قدر است کہ ذاتیات اولاً وبالذات منتزع میشوند وعرضیات ثانیا وبالعرض ومختار شیخ الرئیس وبعضے محققین اینست کہ ترکیب ماہیت باتحاد جنس وفصل است وہر دو موجود ہستند بوجود واحد ومصنف رحمہ اللہ ہمین مسلک اختیار نموده پس گفتہ کہ وجود جنس بعینہ وجود نوع است زیرا کہ جنس ماہیت متنزلہ است برائے او قبل بودن نوع ہیچ تحصل نیست مثلا چون ہرگاه حاصل شود در ذہن معنی لون پس برہمین قدر آن قناعت نخواہد کرد بلکہ طلب کند در لون زیادتے معنی کہ از وے متقرر بالفعل شود اما طبیعت نوع بوجہ نبودن او متنزل احتیاج بسوئے تحصل نمے افتد بلکہ در نوع طلب کرده نمے شود مگر تحصل اشاره حاصل کلام اینکہ در جنس دو ابہام است ابہام حقیقة وابہام اشاره بنظر ابہام اول محتاج است بسوئے فصل وبنظر ابہام ثانی محتاج است بسوئے فاعل مشخص وچون در نوع نیست ابہام مگر از قبیل ثانی پس در تحصل خود جز فاعل بسوئے چیزے دیگر محتاج نیست **قوله الثالث ما الفرق** آه بدانکہ کسانیکہ قائل اند کہ جنس وفصل وجوداً متحد اند نزد شان درین امر اختلاف است کہ میان جنس وماده وہمچنین میان فصل وصورت چہ علاقہ است پس مختار سید سند واتباع او اینست کہ آنچیز کہ مرکب از ماده وصورت است محال است کہ برائے آن جنس و

ان کان موجوداً فهو متشخص فکیف مقولیته علی کثیرین والا فکیف یکون

اى الكلى ١٢

مقوماً للجزئیات الموجودة وحله ان کل موجود معروض للتشخص مسلّم

اى حل البحث الخامس ١٢

وذلک دلیل التقسیم والاشتراک ودخول التشخص فی کل موجود مم

اى كونه معروض التشخص ١٢

الثانی النوع وهو المقول علی المتفق الحقایق فی جواب ما هو وکل

حقیقة بالنسبة الی حصصها نوع وقد یقال علی الماهیة المقول علیها

سواء كانت نوعية او جنسية او فصلا او خاصة او عرضا عاما ١٢ — اى النوع ١٢

نمے تواند کہ جزء باشد برائے جزئیات موجودہ د تقریر دفع اینکہ اگر مراد در شق اول این باشد کہ ہر موجود معروض تشخص است پس مسلم است لیکن عدم مقولیت بر کثیرین قابل تسلیم نیست چہ معروض تشخص بودن خود دلیل تقسیم واشتراک است اے معروض قطع نظر از عارض مشترک است وصادق است بر کثیرین واگر این مراد باشد کہ تشخص عین یا جزء او ہست پس ممنوع است چہ تشخص امر عدمی ست منتزع میشود از ماہیت متشخصہ در مراتب وجود کلی عین وجزء او نیست **قولہ** الثانی النوع الخ یعنے از کلیات خمس دوم نوع است کہ محمول باشد بر کثیرین متفقة الحقیقة در جواب سوال بما ہو وگاہ باشد کہ اسم نوع گفتہ شود بر ماہیتے کہ محمول است بران وغیر آن جنس در جواب ما ہو ومخصوص است این نوع باسم اضافی چنانکہ قسم اول بحقیقی ودر میان این ہر دو نوع نسبت عموم وخصوص من وجہ است برائے صادق آمدن ہر دو بر انسان وجدا شدن آنہا در حیوان ونقطہ چرا کہ در حیوان نوع اضافی یافتہ میشود نہ حقیقی ودر نقطہ حقیقی یافتہ شود نہ اضافی وقدما بر آنند کہ میان آنہا نسبت عموم وخصوص مطلق است ونقطہ اگر بسیط باشد پس خارجاً بسیط است نہ ذہناً چہ بساطت مطلقاً از صفات واجب تعالی است پس حقیقی اخص است واضافی اعم **قولہ** وکل حقیقة بالنسبة الی حصصہا الخ بدانکہ حصہ عبارت از آنست کہ حاصل باشد باضافت کلی بسوئے جزئیات خود چون حیوانیة انسان وناطقیت زید وغیر ذلک پس ہر حقیقت باعتبار حصص خود نوع یعنے عین حقیقت ان حصص میباشد زیرا کہ نیست حقیقت آن مگر ہمین حقیقت مضاف اگر گفتہ شود کہ حصہ نزد محققین عبارت از انست کہ قید خارج وتقیید در دی داخل

والفصل ماخوذ من الصورة الرابع قالوا ان الكلي جنس لخمسة فهو اعم واخص

اے المبحث الرابع ۱۲

من الجنس معًا وحله ان كلية الجنس باعتبار الذات وجنسية الكلي باعتبار

ای حل المبحث الرابع ۱۲ ذی الاشکال ۱۲

العرض واعتبار الذات غير اعتبار العرض وبتفاوت الاعتبار تتفاوت

الاحكام ومن ههنا تبين جواب ما قيل ان الكلي فرد لنفسه فهو غيره وسلب

ای ظهر ۱۲ ای ان ازال المحل ۱۲

الشيء عن نفسه محال نعم يلزم كون حقيقة الشيء عينًا له وخارجًا عنه لكن لما كان

باعتبارين فلا محذور ومن ثم قيل لولا الاعتبار لبطلت الحكمة الخامس قيل

ای البحث الخامس ۱۲ ای من اجل اختلاف الاحکام بتفاوت الاعتبار ۱۲ ای لا ممنوع ۱۲

خارجية قوله الرابع ان الكلي آه یعنے مبحث رابع اینکه کلی جنس است براے کلیات خمس واعم است ازانها وچون صادق مے آید بر کلی انه جنس للکلیات الخمس پس کلی از افراد جنس واز وے اخص خواهد شد لهذا در کلی اعمیت واخصیت هر دو معًا مجتمع شد واین اجتماع متنافیین است وحاصل تقریر حل بدینگونه گوش باید نمود که کلیت جنس باعتبار ذات است اے کلی در ذات جنس داخل است وجنسیت کلے باعتبار عرض است اے جنس از عوارض کلی است وشکے نیست که اعتبار ذات غیر اعتبار عرض است پس اعمیت کلی از جنس باعتبار ذات است واخصیت او باعتبار عروض جنسیت وچون بتفاوت اعتبار احکام متفاوت میشوند پس درین هیچ مضائقه نیست که کلی بیک اعتبار اعم باشد وباعتبار دیگر اخص قوله ومن ههنا تبين آه یعنے از تقریر ماسبق جواب اعتراض ذیل هم ظاهر شد تقریر اعتراض اینکه کلی فرد است براے نفس خود ازانکه صادق می آید الکلی کلی وچون فرد غیر میشود براے آنکه فرد خصوصیت زائد دارد بر ماهیت وسلب غیر از صاحب خود جائز است لیکن سلب کلے از نفس خود صحیح خواهد شد با اینکه سلب الشيء عن نفسه محال است وتقریر دفع اینکه کلی عین خود است باعتبار نفس خود وفرد است باعتبار عروض مبد ء پس عینیت وغیریت هر دو بدو اعتبار است ودرین هیچ محذور نیست قوله الخامس ان الكان موجودًا آه اے مبحث خامس اینکه کلی از دو حال خالی نیست موجود باشد یا معدوم بر تقدیر اول لازم آید بودن جزئی کلی ازانکه وجود بدون تشخص غیر معقول است وبر تقدیر ثانے

ص

فهذا اشارة الى سوال

وبیان الجواب عن ایراد

سلب الشی عن نفسه

ان الکلی مما سبق یمکن ان یکون

حقیقة الشی عینا له وخارجا

عنه لان مفهوم الشی نفسه

بکون عینه والا فرد منه

بکون خارجا باعتبار خصوصه

بایجاب الذی اشار الیه ۱۲

وهو المقول فی جواب ای شئ هو فی جوهره وما الجنس له کالوجود فالفصل ان

میّز عن مشارک الجنس القریب فقریب او البعید فبعید وله نسبة الی النوع

ای للفصل ۱۲

بالتقویم فیسمی مقوّما وکل مقوّم للعالی مقوّم للسافل ولا عکس والی

داخل فی القوام ۱۲ — ای لیس کل مقوم للسافل مقوما للعالی ۱۲

الجنس بالتقسیم فیسمی مقسّما وکل مقسّم للسافل مقسّم للعالی ولا عکس

ای لیس کل مقسم للعالی مقسما للسافل ۱۲

قال الحکماء الجنس امر مبهم لا یتحصل الا بالفصل

قوله وله نسبة الی النوع آه بدانکه هرگاه فصل نسبت کرده شود بسوی آن نوع که تمیز داده او است پس
این فصل مقوم گویند و وقتیکه نسبت کرده شود بطرف جنس که تمیز داده است نوع را از آن جنس پس
آن فصل مقسم گویند و فصلیکه مقوم عالی است مقوم سافل است زیراکه مقوم عالی جزء عالی است
و عالی جزء سافل است و جزء الجزء جزء میشود پس مقوم عالی مقوم سافل خواهد شد و عکس نیست یعنی این
نیست که هر مقوم که برای سافل باشد مقوم برای عالی باشد زیراکه سافل جزء عالی نیست چون ناطق که
مقوم انسان است و مقوم حیوان نیست بلکه مقسم او است و مقسم جنس سافل مقسم جنس عالی است
زیراکه سافل قسم عالی است و قسم قسم نیز قسم میشود پس هر مقسم سافل مقسم عالی خواهد شد مثلا ناطق که مقسم حیوان است
و مقسم جسم نامی و هر مقسم عالی مقسم سافل نمی شود زیراکه عالی قسم سافل نیست قوله قال الحکماء الجنس امر
مبهم آه بدانکه تفصیلش اینست که نزد حکماء ثابت شده است که جنس امری مبهم است تحصل نمیشود مگر بوجه
لحوق فصل پس فصل علت است برای تحصل و تعین او و اعتراض کرده شد که چون در ماسبق بثبوت پیوسته
که جنس و فصل هر دو جعلا و وجودا متحد اند پس چگونه علیت احدهما للآخر صحیح خواهد شد تقریر دفع آنکه جنس
و فصل اگرچه بمرتبه لابشرط شئ متحد اند لیکن بمرتبه بشرط لا شئ ای وقت بودن انها ماده و صورت متغایر اند
و پوشیده نماند که جواب مذکور نیست مفید مگر برای این امر که فصل علت ناقصه است برای تحصل جنس با دیگر وجه
بعض تفریعات که متفرع کرده اند بر علیة فصل مبنی است بر امتناع تعدد علت برای معلول واحد و این از
صفات علت تامه است جواب داده شد ازین خدشه بدین نهج که تعدد علت ناقصه هم از جنس واحد

وعلى غيرها الجنس في جواب ما هو قولًا اوليًا والاول الحقيقي والثاني

تخريج به المصنف ١٢

الاضافي وبينهما عموم من وجه وقيل مطلقًا وهو كالجنس اما مفردًا ومرتب

اي بين النوع الحقيقي والاضافي ١٢ — اي النوع ١٢

واخص الكل السافل واعم الكل العالي والاخص الاعم المتوسط لان

الجنسية باعتبار العموم والنوعية باعتبار الخصوص يسمي النوع السافل

نوع الانواع والجنس العالي جنس الاجناس الثالث الفصل

من الكليات الخمس ١٢

باشد پس چگونه تمام ماهیت آن مطلق خواهد شد که در وے اصلا التقیید نیست گوئیم مراد از حصه اینجا مطلق معروض للتقیید است نه معنی مذکور **قوله وهو کالجنس آه** پوشیده نماند که جنس ونوع هر دو بر دو قسم اند مفرد ومرتب پس نوع مفرد آنکه فوق وتحت او نوع نباشد بلکه مندرج باشد فقط تحت جنس ومثال آن عقل است زیرا که مندرج است تحت جوهر وجوهر جنس او هست وما تحت او از عقول عشره اشخاص اند وجنس مفرد آنکه فوق وتحت او جنس نباشد ومثال آن نیز عقل است برائے آنان که قائل اند بجنسیة او در مرتب صنف النسبة در ترتیب منحصر است در سه مراتب اخص از کل اعم از کل واعم از بعض واخص از بعض اول را سافل مے گویند واگر در سلسله اجناس است او را جنس سافل خوانند وثانی را عالی میگویند اگر در سلسله انواع است نوع عالی نام نهاده شود واگر در سلسله اجناس است جنس عالی گفته شود وثالث را متوسط میگویند وحال این همان است که در عالی وسافل معلوم شد **قوله الثالث الفصل آه** یعنی از کلیات خمس سوم فصل آنست که محمول باشد در جواب ای شیء هو فی جوهره پس اگر تمیز دهد این فصل نوع را از شرکاء آن در جنس قریب مانند ناطق که تمیز میدهد انسان را از جمیع شرکاء آن در حیوان که جنس قریب است برائے انسان پس چنین فصل را قریب گویند یا تمیز دهد آن فصل از شرکاء او در جنس بعید مانند حساس که تمیز دهد انسان را از شرکاء آن در جسم نامی که جنس بعید است برائے انسان پس چنین فصل را بعید خوانند وآن چیز که برائے او جنس نباشد چون وجود پس برائے آن فصل هم نباشد زیرا که فصل از مشارکات جنسیه تمیز میدهد پس هرگاه که جنس نیست فصل هیچگونه تواند شد

الا جنسًا واحدًا وفصلُ الجوهر جوهرٌ خلافًا للاشراقية وههنا شكٌ من

فانهم يجوزون كون فصول الجواهر اعراضًا ١٢ اي في مقام الفصل ١٢

وجهين الاول ما اورده في الشفاء وهو ان كل فصل معنى من المعاني

الشيخ ١٢ اي الشك ١٢

فاما اعم المحمولات او تحته والاول باطل فهو منفصل عن المشاركات

اي الفصل

لفصل فاذن لكل فصل فصلٌ ويتسلسل وحله انا لا نم انفصال كل مفهوم

اي حل هذا الشك ١٢

بالفصل وانما يجب لو كان ذلك العام مقوما له

ثانی لازم می آید استحاله بودن شئ بسیط علت برائے دو امر و پوشیده نماند که این تفریع و تفریع زیرین این که فصل قریب مقارن نمیشود مگر بجنس واحد هر دو تفریع مشترک اند در دلیل واحد اثبات احدہما بعینہ اثبات آخر است **قوله** وفصل الجوهر جوهر آه یعنے نمی تواند که فصل جوهر غیر جوهر باشد زیراکه هرگاه فصل علت است برائے جنس پس اگر فصل جوهر عرض باشد لازم آید که معلول از علت اقوے گردد چه جوهر وجودًا اقوے است از عرض لیکن حکماء اشراقیه جایز داشته اند و متمسک شده اند که سریر مرکب است از قطعات خشب و از هیئة وحدانیه و شکے نیست که سریر جوهر است و هیئتے که تمیز داده است ویرا از غیر عرض است و از جانب مشائیه جواب داده شد که هیئة وحدانیه در سریر داخل نیست بلکه سریر عبارت است قطعات خشب که معروض هیئة مذکوره است پس این هیئت خارج از سریر است نه داخل **قوله** وههنا شک من وجهین آه یعنے در مبحث فصل شک است از دو وجه اول اینکه فصل یک معنی است از معانے و هر معنی خالی نیست ازین که اعم است یا داخل تحت اعم پس فصل نیز یا اعم باشد یا داخل تحت اعم شق اول ظاهر البطلان است از انکه اعم المحمولات مقوله شیئو وفصل از قبیل مقوله نیست پس لامحاله شق ثانے متعین خواهد گردید و برین تقدیر لازم آید که برائے هر فصل فصل باشد و همچنین سلسله الی غیر النهایة واین محال است و تقریر ملازمه اینکه هرگاه فصل داخل تحت اعم باشد پس ضرور است از امرے که این امران فصل را تمیز دهد از مشارکات او درین اعم

قوله فلا یکون فصل الجنس جنساً للفصل ولا یکون لشئ واحد فصلان

أ: فهذا فرع ثان من الفروع المتفرعة علی علیة الفصل ۱۲

قریبان ولا یقوم الا نوعاً واحداً ولا یقارن

ای الفصل ۱۲ ای الفصل ۱۲

جائز نیست پس نمے تواند که برائے شئ واحد مثلاً دو علت فاعلیه یا دو علت مادیه باشند قوله فلا یکون فصل الجنس جنساً للفصل بدانکه این تفریع است بر ماسبق حاصلش اینکه هرگاه ثابت شده که فصل علت است برائے تحصل جنس پس نمے تواند که فصل جنس جنس باشد برائے فصل بدین نهج که ماهیت مرکب باشد از دو جزء که میان آنها نسبت عموم من وجه باشد چنانکه بعضے در ناطق گمان برده اند که آن مشترک است میان انسان و ملک پس بدین اشتراک ناطق جنس باشد برائے انسان و حیوان فصل که تمیز میدهد انسان را از ملک و چون حیوان نیز مشترک است میان انسان و فرس وغیره پس بوجه این اشتراک حیوان جنس باشد برائے انسان و ناطق فصل که تمیز میدهد انسان را از حیوانات دیگر غرضکه هر یک ازینها جنس و فصل هر دو اند و وجه عدم جواز اینکه چون فصل علت است برائے تحصل جنس پس اگر این جنس هم فصل باشد برائے آن فصل لازم آید برین تقدیر که شئ واحد علت و معلول هر دو باشد و این مستلزم دور است و آن محال است و پوشیده نماند که مراد از ناطق جوهریست که اثر آن ادراک معقولات است پس این اثر مشترک است بین الانسان والملک نه آن جوهر که در حقیقت همان فصل است قوله ولا یکون لشئ واحد فصلان بدانکه این هم متفرع است بر علیت فصل برائے جنس حاصلش اینکه هرگاه ثابت شده که فصل علت است برائے تحصل جنس پس نمے تواند که برائے شئ واحد دو فصل قریب بیک رتبه باشد ورنه لازم آید توارد علل مستقله بر معلول واحد و این محال است چه اگر یک فصل برائے تحصل جنس کفایت کند پس احتیاج بسوے آخر چرا خواهد افتاد و اگر کفایت نکند پس مجموع آنها فصل خواهد گشت نه یک از آنها قوله ولا یقوم الا نوعاً واحداً این تفریع نیز متفرع است بر ماسبق تلخیصش اینکه فصل قریب مقوم نمیشود مگر برائے نوع واحد چرا که فصل امرے بسیط است پس اگر مقوم برائے دو نوع باشد لازم آید بودن شئ واحد بسیط علت برائے دو امر و این نزد شان از قبیل مستحیلات است و بعبارت آخر بدین گونه گوش باید نمود که اگر فصل واحد مقوم باشد برائے دو نوع پس از دو حال خالی نیست یا اینکه برائے آنها جنس واحد باشد یا دو جنس متغایر بر تقدیر اول لازم می آید وحدة هر دو نوع چه اختلاف ذات باختلاف ذاتیات میباشد و ذاتیات همین جنس و فصل اند و بر تقدیر

فانه معلولٌ واحدٌ وعلة كثيرة وكثرة جهات المعلولية لا تستلزم كثرة

اى المركب ۱۲

المعلولية حقيقة لا يقال فمجموع شريكي الباري شريك الباري فبعض شريك الباري

اى فى ابطال المقدمة الممهدة ۱۲

مركبٌ وكل مركبٍ ممكنٌ مع ان كل شريك الباري ممتنعٌ لان امكان

كل مركب ممنوع فان افتقار الاجتماع على تقدير الوجود الفرضي لا يفضي

الامتناع فى نفس الامر الا ترى انه يستلزم المح بالذات فلا يكون ممكنا

اى امكان شريك الباري ۱۲

اشارة الى المقدمة ۱۲ — اى المجموع ۱۲

فتدبر وحله ان وجود اثنين يستلزم وجود ثالث وهو المجموع وذلك

اى حل الشك الثاني الذي شرع له ۱۲

قوله وكثرة جهات المعلولية آه پوشیده نماند که این جواب است از سوال مقدر تقریر سوال اینکه علت هرگاه کثیر باشد پس ضرور است که معلول نیز کثیر باشد با وجودیکه واقع اینجا خلاف است زیرا که علت چند است یعنی مادیه وصوریه وغیره ومعلول واحد پس مصرح آنرا دفع نمود که کثرة حاصل شده در معلول از جهت علت کثرت جهات است وآن مستلزم نیست برائے کثرة معلول حقیقة حاصل اینکه تعدد علل مستلزم است برائے تعدد جهت معلولیة در معلول نه تعدد ذات او پس معلول واحد است ودر روی معلولیة از علت مادیه است ومعلولیة از علت صوریه ومعلولیة از علت فاعلیه ومعلولیة از علت غائیه قوله لا یقال فمجموع شریکی الباری آه بدانکه این هم اعتراض است بر مقدمه مذکوره حاصلش اینکه شریک الباری کلی است پس بنا بر مقدمه مذکوره صدق آن چنانکه بر یک فرد باشد همچنان بر کثیرین پس درین وقت صادق آید بعض شریک الباری مرکبٌ وکل مرکب ممکن فبعض شریک الباری ممکن با اینکه کل شریک الباری ممتنع است تقریر دفع اینکه بودن امکان صفت برائے هر مرکب ممنوع است بلکه آن صفت است برائے مرکبات واقعیه پس استحاله مندفع گردید قوله وحله ان وجود اثنین آه این حل است از شک ثانی که آنرا اجمالاً قبل ازین ذکر نمودیم حاصلش اینکه وجود دو فصل قریب برائے حقیقة واحده لازم نمی آید

والثانی ماسنح لی وهو ان الکلی کما یصدق علی واحد من افراده یصدق

ای من الوجهین ۱۲ ؛ اسے ظہر ۱۲

علی کثیرین من افراده یصدق واحد فمجموع الانسان والفرس

لافرق بین صدقه علی الواحد من افراده وصدقه علی کثیرین منها ۱۲

حیوان فله فصلان قریبان لا یقال یلزم صدق العلة علی المعلول

فی ابطال المقدمة الممهدة ۱۲

المرکب لانه مجموع المادیة والصوریة وهو صح لان الاستحالة هم

والایلزم احتیاج الشیٔ الی نفسه ۱۲

پس این امر نیز محتاج فصل خواهد شد و همچنین الی غیر النهایة وحاصل تقریر دفع اینکه اگرچه فصل مندرج است تحت اعم اما انفصال او از مشارکات در این اعم بافصل نیست زیرا که ضروری نیست که انفصال هر مفهوم با فصل باشد آرے اگر آن اعم ذاتی بودے هر آئینه انفصال با فصل واجب شدی لیکن این غیر مسلم است قوله والثانی ماسنح لی آه یعنی شک ثانی در مبحث فصل اینست که قاعده مذکوره بالا که دو فصل قریب برائے شئی واحد بمرتبه واحده نمیشوند صحیح نیست از انکه صدق کلی چنانکه بر یک فرد میشود همچنین بر کثیرین پس بنابراین هرگاه صدق حیوان بر مجموع انسان و فرس اعتبار نموده شود برائے آن دو فصل باشد ناطق و صاہل وحاصل تقریر دفع که مصنف رحمه الله این ذکر نموده است آنست که وجود اثنین مستلزم است برائے وجود ثالث پس فصل در مجموع مذکوره مجموع صاہل و ناطق است و مجموع من حیث المجموع امر واحد است نه کثیر قوله ولا یقال صدق العلة آه بدانکه این اعتراض است بر مقدمه ممهده یعنی معترض میگوید که مقدمه مذکوره بالا که صدق کلی چنانکه بر یک فرد میشود همچنان بر کثیرین باطل است چراکه این مستلزم ست برائے صدق هر دو علت و معلول بر شئے واحد ازین رو که علت کلی ست صادق است بر علت مادیه و صوریه و مجموع علت صوریه و مادیه معلول است و بنا بر مقدمه مذکوره برین مجموع علت هم صادق خواهد آمد پس لازم آید اجتماع علت و معلول بر شئے واحد و این محال است بالبداهة و تقریر جواب اینکه در مجموع مذکور دو حیثیت است تفصیل و اجمال باعتبار اول بر وی علت صادق است و باعتبار ثانی معلول پس صدق آنها بدو اعتبار است نه باعتبار واحد تا استحاله مذکوره لازم آید۔

العرض العام وهو الخارج المقول على حقائق مختلفة وكل منهما ان امتنع

(اى من الخاصة والعرض العام ١٢)

انفكاكه عن المعروض فلازم والا فمفارق يزول بسرعة او ببطوء اولا ثم

اللازم اما ان يمتنع انفكاكه عن الماهية مطلقا بعلة او ضرورة ويسمى لازم الماهية

او بالنظر الى احد الوجودين خارجيا او ذهنيا ويسمى الثاني معقولا ثانيا

(اسے اللازم للوجود الذهني ١٢)

والدوام لا يخرج عن لزوم سببي بل لمطلق الوجود دخل ضروري في لوازم

وعلم وغير آن نيز محمول شود قوله وكل منهما ان امتنع انفكاكه آه يعني هر يكے ازين خاصه وعرض عام اگر ممتنع شود انفكاك او از معروض آنرا عرض لازم گويند چون كاتب بالقوه براے انسان يا ممتنع نشود آنرا عرض مفارق خوانند اعم ازينكه زائل شود بسرعت چون حمرة خجل وصفرة وجل يا بدير چون امراض مزمنه يا زائل نشود ليكن ممكن باشد زوال او چون حركت فلك ولازم اگر ممتنع باشد انفكاك او از ماهيت مطلقا يعني هيچ دخل وجود ذهني وخارجي را نباشد بلكه ماهيت هر جا كه يافته شود متصف باشد بآن لازم خواه امتناع انفكاك بعلتے باشد يا بلا علتے آنرا لازم الماهية ميگويند چون زوجيت براے اربعه كه آن متصف است بزوجيت در خارج ودر ذهن هر جا يا ممتنع باشد انفكاك او بنظر وجود خارجي چون سواد براے حبشي آنرا لازم وجود خارجي نامند يا ممتنع باشد انفكاك او بنظر وجود ذهني چون كليت وجزئيت وجنسيت وفصليت وغيره براے ماهيت آنرا لازم وجود ذهني ومعقول ثاني ميگويند قوله والدوام لا يخرج عن لزوم سببي آه بدانكه اين اشاره است بسوے آنكه مشهور شده است كه دائم قسم است از عرض مفارق مصنف ميگويد كه اگرچه آن صحيح است بحسب نظر جلي ليكن نظر دقيق خلاف آن حكم ميكند چراكه دوام خالي از لزوم سببي نيست پس بنظر آن سبب انفكاك ممتنع باشد لهذا در لازم داخل شود نه در مفارق قوله بل لمطلق الوجود دخل آه بدانكه جماعتے بدين جانب رفته است كه لوازم الماهية از مداخلت مطلق وجود بري نيست ورنه لازم آيد كه شي مستند بسوے ناليس موجود باشد واين باطل است وبعضے بدين جانب مائل شده اند كه براے مطلق وجود هيچ مداخلت نيست بلكه لوازم الماهيت

واحدٌ لا یقال علی ہذا یلزم من تحقق اثنین تحقق امور غیر متناہیۃ لانہ

ای علی تقدیر استلزام وجود اثنین وجود ثالث ۱۲

بضم الثالث تحقق الرابع وہکذا لانا نقول الرابع اعتباری فانہ حصل

باعتبار شیئ واحدٍ مرتین والتسلسل فی الاعتباریات منقطع فافہم الرابع

اشارۃ الی النوع ۱۲ — ای الکلی الرابع من الکلیات الخمس ۱۲

الخاصۃ ہو الخارج المقول علی ماتحت حقیقۃ واحدۃ نوعیۃ او جنسیۃ

وہی شاملۃ ان عمت الافراد والا فغیر شاملۃ الخامس

ای الکلی الخامس من الکلیات الخمس ۱۲

چہ ہر یک از انسان و فرس مثلا برائے آن فصل واحد است و آن ناطق است در انسان وصاہل است در فرس ومجموع مرکب از انہا برائے آن نیز فصل واحد است وآن مجموع مرکب از فصلین قریبین اعتراض کردہ شد کہ بنا برین لازم می آید تحقق امور غیر متناہیہ چراکہ چون تحقق اثنین مستلزم است برائے تحقق ثالث پس تحقق اثنین وثالث مستلزم باشد برائے تحقق رابع وہمچنین تحقق خامس بضم رابع وتحقق سادس بضم خامس الی غیر النہایۃ تقریر دفع اینکہ تحقق اثنین وثالث امر واقعی است بعد ازان امور اعتباریہ اند وتسلسل در اعتباریات منقطع میشود بانقطاع اعتبار **قولہ** والرابع الخاصۃ آہ یعنے چہارم از کلیات خمس خاصہ است کہ خارج از حقیقت افراد باشد وگفتہ شود بر افرادیکہ زیر حقیقت واحدہ داخل باشند خواہ آن حقیقۃ نوعیہ باشد یا جنسیہ اول را خاصۃ النوع گویند چون ضاحک کہ خاصہ است برائے انسان وثانی را خاصۃ الجنس نامند چون ماشی کہ خاصہ است برائے حیوان وباید دانست کہ خاصہ بر دو قسم است یکے شاملہ اگر عام باشد جمیع افراد آن چیز را کہ این خاصہ است برائے او مانند ضاحک بالقوہ برائے انسان ودیگر غیر شاملہ اگر جمیع افراد را شامل نباشد مانند کاتب بالفعل برائے انسان **قولہ** الخامس العرض العام آہ یعنے پنجم از کلیات خمس عرض عام است کہ خارج باشد از حقیقت افراد وگفتہ شود بر افراد آن حقیقت وبر غیر آن چنانکہ ماشے عرض عام است برائے انسان ومخصوص نیست برائے آن بلکہ بر فرس

منها موجود بالضرورة ومنها شك وهو ان اللزوم لازم والا انهدم

اے من البین وغیر البین ۱۲ — اے فی اللزوم ۱۲ — یعنی لا لازما اے و ان لم یکن لازما

اصل الملازمة فیتسلسل اللزومات وحله ان اللزوم من المعانی الاعتباریة

اے حل هذا الشک ۱۲

الانتزاعیة التی لیس لها تحقق الا فی الذهن بعد اعتباره فینقطع بانقطاع

الاعتبار نعم منشأها ومنبعها متحقق وذلک هو الحافظ لنفس الامریة

اے وجود منشارها ۱۲

بین وغیر بین و بر اے اینها دو معنی است احدهما اخص است از آخر پس نسبت میان معنی قسم ثانی
عکس نسبت است میان معنی قسم اول پس آنکه در قسم اول اعم است در قسم ثانی اخص باشد زیرا که
نقیض اعم اخص میشود و آنکه در قسم اول اخص است در قسم ثانی اعم باشد از انکه نقیض اخص اعم میشود
قوله ومنها شک آه یعنی در لزوم شکے است تقریرش اینکه لزوم که بین الملازم والملزوم است نیز لازم
است چه اگر لزوم لازم نباشد جایز باشد انفکاک لزوم از لازم و ملزوم و این منهدم میکند اساس ملازمة
پس لزوم لازم باشد و لزوم لزوم همچنین اے غیر النهایة و تقریر دفع اینکه لزوم یک معنی است از
معانی اعتباریه نیست موجود مگر بعد اعتبار ذهن و تسلسل در اعتباریات منقطع میشود بانقطاع اعتبار
پس لازم نیاید تسلسل مستحیل که عبارت است از وجود امور غیر متناهیه مرتبه موجوده بالفعل و آنکه لازم آمد
مستحیل نیست **قوله** نعم منشاها ومنبعها متحقق آه پوشیده نماند که این جواب است از سوال مقدر تقریر
سوال اینکه چون برائے اعتباریات وجود در نفس الامر نیست پس چگونه بر وے اجرا را احکام واقعیه
صحیح باشد باوجودیکه گاہے احکام واقعیه هم بر وے جاری میکنند چنانکه گویند لزوم لازم بالذات است
و وجوب بالذات منافی وجوب بالغیر است و امکان محوج الی العلة است پس دانسته شد که برائے
اعتباریات نیز تحقق و وجود در نفس الامر است و دفع استحاله مذکوره اے تحقق لزومات غیر متناهیه
بدین بود که برائے آنها تحقق و وجود در نفس الامر نیست و چون وجود نفس الامری ثابت شد استحاله مذکوره
بعینه در جائے خود باقی ماند تحریر جواب اینکه منشا و منبع اعتباریات در نفس الامر موجود است بدین وجه
احکام نفس الامریه جاری نمودن بر وے صحیح است ۔

الماهية والحق لا فان الضرورة لا تعلل حتى يجب وجود العلة او لا كوجود

اے لا دخل ۱۲

الواجب على مذهب المتكلمين وايضا اللازم اما بيّن وهو الذي

ہذا تقسیم آخر للازم

يلزم تصوره من تصور الملزوم وقد يقال على الذي يلزم من تصورهما

الجزم باللزوم وهو اعم من الاول وغير بيّن بخلافه فالنسبة بالعكس وكل

اے اللزوم ۱۲ والملزوم ای اللازم

اے بخلاف البین ۱۲ — اے اللازم البین بالمعنی الثانی ۱۲

ستند اند بسوے نفس ماہیت مع قطع نظر از وجود مطلقًا و مصرح ہم ہمین مسلک اختیار نمودہ پس گفتہ کہ حق اینست کہ وجود مطلق را ہیچ دخل در لوازم الماہیت نیست چہ ثبوت لوازم الماہیت برائے ماہیت ضروری ست و ضرورة محتاج علت نمیشود چنانکہ وجود واجب بر مذہب متکلمین خارج از ذات است و لازم است برائے آن و محتاج علت نیست بدانکہ لوازم الماہیت بر ۳ قسم اند اوّل آنکہ متقدم باشد بر وجود مطلق چون امکان و تمیز و تقرر وغیرہ پس ظاہر است کہ درین لوازم ہیچ دخل برائے وجود مطلق نیست و ثانی آنکہ مساوق باشد برائے وجود مطلق چون تشخص و درینجا نیز در عدم دخول وجود مطلق اشتباہے نیست زیراکہ معنے مساوقة اینست کہ ممتنع باشد تخلف احدہما عن الآخر و ہرگاہ علیت و معلولیت باشد تخلف احدہما از آخر در مرتبہ ذات ضروری باشد و ثالث آنکہ متاخر باشد از وجود معروض چون زوجیة و فردیة وغیرہ و درین از مدخلیة وجود معروض چارہ نیست ہذا الکلام علی ظاہرہ التحقیق مقام آخر قولہ وایضا اللازم آہ بدانکہ این تقسیم آخر است برائے لازم و بعضے لازم الماہیت را مقسم قرار دادہ اند و حاصل کلام مصنف رح اینکہ لازم را دو تفریق است یکے بین و دیگر غیر بین و ہر دو بر دو قسم است بالمعنی الاخص و بالمعنی الاعم پس لازم بین بالمعنے الاخص آنکہ لازم آید از تصور ملزوم تصور لازم چون تصور بصر بنسبت تصور عمے و لازم بین بالمعنی الاعم آنکہ بمجرد تصور لازم و ملزوم یقین بلزوم حاصل آید چون از تصور زوجیت و اربع یقین حاصل میشود کہ میان این ہر دو لزوم است و ہمچنین غیر بین بالمعنی الاخص آنکہ لازم نیاید تصورا و از تصور ملزوم چون کاتب بالقوہ برسے انسان و غیر بین بالمعنی الاعم آنکہ از تصور لازم و ملزوم یقین بلزوم حاصل نیاید چو حدوث برائے عالم کہ یقین بلزوم حدوث برائے عالم محتاج بدلیل است قولہ فالنسبة بالعکس آہ یعنے چون لازم بر دو قسم است

مطلقة وهي من حيث هي ليست موجودة ولا معدومة ولا شيء من العوارض
ففي هذه المرتبة ارتفع النقيضان والطبعي اعم باعتبار من المطلقة فلا يلزم
تقسيم الشيء الى نفسه والى غيره واعلم ان المنطقي من المعقولات الثانية
التي تعرض الشيء في الذهن ١٢
ومن ثمه لم يذهب احد الى وجوده في الخارج واذا لم يكن المنطقي موجودا لم
اي من اجل كونه من المعقولات الثانية ١٢ — اي وجود المنطقي ١٢
يكن العقلي موجودا بقي الطبعي اختلف فيه فمذهب المحققين منهم الرئيس

قوله والطبعي اعم من المطلقة آه بدانكه اين جواب است از سوال مقدر تقرير سوال انيكه مقسم اقسام مذكوره كلي طبعي ست وآن نيست مگر ماهيت مطلقه پس هرگاه منقسم باشد بسوے مطلقه ومجرده ومخلوطه لازم آيد تقسيم شے الى غيره تحرير جواب اينكه ماهيت اگرچه معتبر من حيث هي هي است اما عقل گاهے بدون اين اعتبار لحاظ كند وتقسيم كند بسوے چيزے معتبر باين اعتبار وقيد بالنحوين الاخيرين چنانكه قسمت انسان بجانب انسان كلي وجزئي صحيح است باوجوديكه مقسم درو انسان كلي است همچنين قسمت انسان بجانب انسان معلوم وانسان مجهول صحيح است باينكه مقسم دران طبيعت انسان ست وآن معلوم است قوله اعلم ان المنطقي آه يعني چون كلي منطقي از قبيل معقولات ثانيه است كه ظرف عروض آنها ذهن ميباشد پس نمے تواند كه در خارج موجود باشد وبوجه عدم موجوديت او كلي عقلي هم در روے موجود نخواهد بود چراكه آن جزء كلي عقلي است وانتفاء جزء مستلزم است براے انتفاء كل قوله وبقي الطبعي آه بدانكه وجود كلي طبعي در ظرف خارج نزد محققين امرے متفق عليه ومسلم است ليكن ميان شان در تحقيق وجود او بسيار اختلاف راه يافته است بعضے قائل اند بانضمام تشخص براے ماهيت وظاهر است كه برين لازم مي آيد تشخص بودن ماهيت قبل انضمام تشخص چه تشخص حال فرع تشخص محل است پس اين تشخص منضم اگر عين ان تشخص است دور باشد ورنه تسلسل وبوجه ظاهر البطلان بودن اين مسلك ٣ ترك كرده وبعضے برانند كه ماهيت وتشخص هردو همچون جنس وفصل متحد الذات اند اي وجود واحد است وموجود وچيز ماهيت وتشخص

الا انتزاعيات فتناهيه وغير متناهية مترتبة او غير مترتبة فقولهم التسلسل فيها ليس بمحال

التسلسل ليس بمحال فيقيد بالبتة ولو عبر عنه بالمعدولة ... السالبة ١٢

صادق بعدم الموضوع فتدبر خاتمة مفهوم الكلي يسمى كليا منطقيا ومعروض

اشارة الى الدقة ١٢ بحث الكلي ١٢

ذلك المفهوم يسمى كليا طبعيا والمجموع من العارض والمعروض يسمى

كليا عقليا كذا الكليات الخمس منها منطقي وطبعي وعقلي ثم الطبعي له اعتبارات

ثلثة بشرط لا شي يسمى مجردة وبشرط شي يسمى مخلوطة ولا بشرط شي يسمى

قوله مفهوم الكلي آه بدانکه در اصطلاح منطقیین کلی عبارت است از مفهومیکه مجرد تصور او مانع از وقوع شرکت میان کثیرین نباشد خواه وجود آن کثیرین فی نفسها ممکن باشد یا محال پس کلی را بلحاظ مفهوم مذکور کلی منطقی میگویند و باعتبار معروض کلی طبعی نامند چون انسان که وصف کلیت ویرا در لحاظ ذهن عارض است ومجموع عارض ومعروض را عقلی خوانند چون الانسان الکلی والحیوان الکلی فهچنین این اعتبارات ثلثه در جمیع اقسام کلی جاری اند مخصوص بر فقط الکلی مطلق نیستند ۔ قوله ثم الطبعی له اعتبارات ثلثة آه یعنی در کلی طبعی سه اعتبارات جاری میشوند اول بشرط لا اے بشرط عدم تعین و عدم سایر عوارض و آنرا مجرده میگویند بوجه تجرد او از جمیع عوارض و ثانی بشرط شی اے بشرط العوارض و آنرا مخلوطه مینامند بوجه مخلوط بودن او بعوارض و ثالث لا بشرط شی ای من حیث هو هو و آنرا مطلقه میخوانند بسبب اطلاق و عدم تقید او از جمیع عوارض و نیست این مرتبه موجود بوجه عدم لحاظ وجود درین مرتبه و نه معدوم بسبب عدم لحاظ عدم و نه چیزے از عوارض چه عدم جمیع عوارض مفروض است پس درین مرتبه مرتفع میشوند نقیضین چون وجود و عدم زیرا که نه وجود است درین مرتبه و نه عدم اگر گفته شود که ارتفاع نقیضین مطلقا محال است پس چگونه درین مرتبه جایز باشد گوییم در حقیقت این ارتفاع نقیضین نیست چه معنی ارتفاع وجود و عدم درین مرتبه اینست که نه اینها جزو هستند و نه عین پس فی الحقیقت ارتفاع عینیت وجود و عدم و جزئیت آنها است و درین هیچ مضائقه نیست ۔

تقومه وتحصله صورتين متغايرتين مطابقتين له وهو قولٌ بالمتنافيين
أے للبسيط ۱۲
هذا في المخلوطة والمطلقة واما المجردة فلم يذهب احدٌ الى وجودها في
الخارج الا افلاطون وهي المثل الافلاطونية وهذا مما يشنع به عليه بل توجد
أے وجود المجردة ۱۲ اي المطلق ۱۲

در تردید آن گفته که قول بوجود هویة بسیطه وانتزاع کلیات از وے مستلزم است براے اجتماع متنافیین چه زید هرگاه تشخص بسیط باشد پس اگر لحاظ کرده شود وقطع نظر از جمیع مشارکات ومباینات حتی که از وجود وعدم چگونه متصور باشد از وی انتزاع صور متغایره مثل حیوان وناطق چه ضرورت شاهد است که انتزاع کثرت مقتضی کثرت در نفس ذات است پس کثرت وبساطت هر دو دران مجتمع باشد باید دانست که دلایل وجود کلی طبعی در ظرف خارج بسیار اند از انجمله انیست که هر فرد از افراد جسم عنصری چون افراد هوا ونار بلاشک وشبهه مشتمل اند بر هیولی وصورت جسمیه وصورت نوعیه خاصه چراکه هر فرد از افراد آن قابل تقسیم ممتد متصل مصدر آثار خاصه است وظاهر است که قابل تقسیم هیولی است وممتد متصل صورت جسمیه ومصدر آثار خاصه صورت نوعیه پس چون اشتراک این امور ثلثه بین الافراد ثابت شد حقیقت کلیه که عبارت ازین امور ثلثه است لامحاله مشترک باشد **قوله** هذا في المخلوطة آه یعنے اختلاف مذکور در ماهیت مطلقه ومخلوطه است اما ماهیت مجرده پس جز افلاطون کسے قایل وجود او در ظرف خارج نشده چه اگر در خارج فرض کرده شود مخلوط بالعوارض باشد نه مجرد وبدین وجه بر افلاطون طعن وتشنیع کرده اند وپوشیده نماند که در حقیقت افلاطون قایل وجود ماهیت مجرده نیست بلکه قایل مُثُل است که آنرا مثل افلاطونیه گویند ومعنے آن اینکه براے هر نوع از انواع رب است مجرد از ماده موجود در عالم عقول آثار عجیبه وغریبه که در نباتات مشاهده کرده میشوند از تصویر وتولید وانماء وتغذیه منسوب است بسوے ارباب آن پس افلاطون قایل وجود ارباب انواع است نه قایل وجود ماهیت مجرده هذا الکلام حق لایقبل التشنیع **قوله** بل توجد في الذهن آه یعنے عدم موجودیت ماهیت مجرده در ظرف خارج امرے متفق علیه است لیکن این امر که در ذهن موجود است یا معدوم پس امر مختلف فیه است بعضے بجانب عدم موجودیت او رفته اند چراکه اگر در ذهن یافته شود مخلوط ومتصف بالعوارض ذهنیه باشد نه مجرد وبعضے بجانب موجودیت او رفته اند وهمین حق است چراکه قضیة المجردة وجودها محالٌ في الخارج صادق است پس اگر ماهیت مجرده متصور نبودے چگونه درین قضیه محکوم علیه شدے

انہ موجودٌ فی الخارج لتعین وجود الافراد فالوجود واحدٌ بالذات والموجود

اثنان وہو عارضٌ لہما من حیث الوحدۃ ومن ذہب منہم الی عدمیۃ التعین

بانہ قال التعین اعتباری محض ۱۲

قال بمحسوسیتہ ایضًا فی الجملۃ وہو الحق وذہب شرذمۃ قلیلۃ من المتفلسفین

ای الحکماء ۱۲ — الفلاسفۃ ۱۲ — ای جماعۃ ۱۲ — ای بمحسوسیۃ الکلی ۱۲ — ای وجود الطبعی مع محسوسیتہ ۱۲

الی ان الموجود ہو الہویۃ البسیطۃ والکلیات منتزعاتٌ عقلیۃٌ ولیست

ای البسیطۃ ۱۲ — ای الصورۃ الشخصیۃ ۱۲

شعری اذا کان زیدٌ مثلًا بسیطًا من کل وجہ ولوحظ الیہ من حیث ہو ہو من

بحیث لا یکون فیہ کثرۃ اصلا ۱۲

غیر نظر الی مشارکاتٍ ومباثناتٍ حتے عن الوجود والعدم کیف یتصور

منہ انتزاع صور متغایرۃ فلا بد لہم من القول بان للبسیط الحقیقی فی مرتبۃ

الذی لا کثرۃ فیہ اصلا ۱۲

وبرین لازم آید کہ ماہیت بکدام وقت متصور بالکنہ نشود زیراکہ حصول تعین در ذہن از قبیل مستحیلات است ومختار محققین اینست کہ تشخص وتعین ماہیات اشیا ہمچون وجود امرے انتزاعی واعتبار عقلی است باختلاف تعلق جعول از ہر یک ماہیتہ مراتب کثیرہ بدین نہج منتزع میشود کہ ہر مرتبہ بلحاظ اثر از مرتبہ دیگر مباین میباشد وہمین مراتب را اشخاص وافراد آن ماہیات گفتہ میشود وہذا ہو الحق والاجدر بالقبول وطائفہ منطقیین ہمچون شارح مطالع وغیرہ بدین جانب مایل شدہ اند کہ در ظرف خارج جز ہویات بسیطہ کہ آنرا تشخصات ووجودات خاصہ زید وعمرو ودیگر محسوسات میگویند چیزے دیگر موجود نیست کلیات چون انسان وفرس وغیرہ منتزعات عقلیہ ہستند کہ عقل آنرا از تشخصات بسیطہ منتزع مینماید چراکہ اگر کلی در ضمن افراد یافتہ شود لازم آید اتصاف شی واحد بصفات متضادہ وبودن شی واحد در مکان ہائے متعددہ درآن واحد وپوشیدہ نماند کہ این در شخص واحد محال است نہ در طبیعۃ نوعیۃ وجنسیہ ۱۲ ح

والتعریف بالمثال تعریفٌ بالمشابہ المختصۃ والحق جوازہ بالاعم وہو حدان کان الممیز ذاتیا والا فہو رسمٌ تامٌ ان اشتمل علی الجنس القریب والا فناقصٌ فالحد التام ما اشتمل علی الجنس والفصل القریبین وہو الموصل الی الکنہ

ای وان لم یکن الممیز ذاتیا ۱۲ — ای الحد ۱۲

تعریف بالاعم جایز باشد شرط مساوات مفقود خواہد گردید واذا فات الشرط فات المشروط گویم شرط مساوات بنا بر مسلک متاخرین است وتجویز تعریف بالاعم مذہب متقدمین است پس اول مص رح مسلک متاخرین ذکر نمودہ سپس آن رجوع کردہ بجانب مذہب متقدمین **قولہ** والتعریف بالمثال تعریف بالمشابہ المختصۃ بدانکہ این جواب است از سوال مقدر تقریر سوال اینکہ بسا اوقات تعریف بالمثال کردہ میشود آن گاہے اخص میباشد مانند قول نحویین الاسم کزید والفعل کضرب وگاہے مباین مانند قول قائل العلم کالنور والجہل کالظلمۃ وتعریف معرف براے چنین تعریفات شامل نیست چراکہ در صورت اول تعریف بالاخص است ودر صورت ثانی تعریف بالمباین ومباین بر مباین آخر محمول نمیشود ودر تعریف ازین چارہ نیست تقریر جواب اینکہ تعریف بالمثال درحقیقت تعریف بالمباین والاخص نیست بل اینجا تعریف بخاصہ آنچیز است کہ مختص است براے او باعتبار مقائسہ چیزے دیگر وتعریف بخاصہ شے رسم است ومحمول است بران شے **قولہ** وہو حدان کان الممیز ذاتیا الخ یعنی ہرگاہ تعریف از ذاتیات باشد حد نامیدہ شود زیراکہ حد در لغت بمعنی منع ونہایت شے باشد وذاتی شے مانع از دخول اغیار باشد دران شے واگر از عوارض باشد رسم نام نہادہ شود چراکہ عوارض اثر شے باشد ورسم نیز بمعنی اثر است وہر یکے از حد ورسم گاہے تام باشد وگاہے ناقص پس حد تام آنکہ مرکب باشد از جنس قریب وفصل قریب چون حیوان ناطق در تعریف انسان وحد ناقص آنکہ مرکب باشد از جنس بعید وفصل قریب چون جسم نامی ناطق یا جسم ناطق یا جوہر ناطق در تعریف انسان ورسم تام آنکہ مرکب باشد از جنس قریب وخاصہ چون حیوان ضاحک در تعریف انسان ورسم ناقص آنکہ مرکب باشد از جنس بعید وخاصہ چون جسم نامی ضاحک یا جسم ضاحک یا جوہر ضاحک در تعریف انسان۔

فى الذهن قيل لا وقيل نعم وهو الحق فانه لا يجرى فى التصورات **فصل** معرف
الشىء ما يحمل عليه تصورا تحصيلا او تفسيرا والثانى اللفظى والاول الحقيقى ففيه
تحصيل صورة غير حاصلة فان علم وجودها فهو بحسب الحقيقة والا فبحسب الاسم
(اى التعريف ۱۲)
ولابد ان يكون المعرف اجلى فلا يصح بالمساوى معرفة وبالاخفى وان يكون
(اى التعريف ۱۲)
مساويا فيجب الاطراد والانعكاس فلا يصح بالاعم والاخص
(اى التعريف ۱۲)

لهذا برائے عقل قدرت است که ماہیت را از جمیع عوارض مجرد تصور کند چہ تصور یا ہر شی متعلق میشود حتی
که بالنقیض خود قوله معرف الشیٔ ما یحمل آه یعنی معرف شیٔ آنست که محمول باشد بران شی بغرض افاده تصور
تحصیلی یا افاده تصور تفسیری بدانکه تفصیلش اینکه تعریف بر دو قسم است اول حقیقی و او آنچیز است که دران
تحصیل صورت غیر حاصله باشد و دوم لفظیست و او آنچیز است که دران تحصیل صورت نباشد بل التفات
صورت حاصله در ذہن ثانیا بود چنانکه تعریف غضنفر با اسد بنا بر آنکه صورت اسد حاصل بود برائے ما
لیکن وقتیکه وارد کرده شده در تعریف غضنفر ملتفت نشدیم جانب او ثانیا و حقیقی بر دو قسم است یکے تعریف
بحسب حقیقت اگر باشد تحصیل صورت غیر حاصله برین نہج که دانسته شود وجود آن در خارج چون حیوان
ناطق در تعریف انسان و دوم بحسب اسم اگر باشد تحصیل صورت که ندانسته شود وجود آن در خارج برابر است
که در خارج یافته شود یا نه چون تعریف عنقا بطائر مخصوص قوله ولابد ان یکون المعرف اجلی آه یعنے در
تعریف ضروری است که معرف بالکسر ظاہر تر از معرف بالفتح باشد مانند حیوان ناطق در تعریف انسان
پس جایز نیست تعریف بمساوی در معرفت وجہالت و نیز صحیح نیست تعریف بخفی تر و ہمچنان صحیح نیست
تعریف بچیزیکه اعم باشد خواه اعم مطلق باشد یا من وجه چراکه مقصود از تعریف یا تصور حقیقت آن
شیٔ است و یا امتیاز آن شی از جمیع ما سوائے آن و اعم فائده نمیدہد آن شیٔ را ازین ہر دو مقصود و
حق اینکه تعریف بالاعم جایز است چراکه اعم نیز تمیز میدہد شی را از بعض ما عدا او و اگر گفته شود که ہرگاه

ثم ہہنا مباحث الاول الجنس وان کان مبہما لکن الذہن قد یخلق
ای فی المقام التعریف ۱۲ تفتیشات ۱۲ ای البحث الاول ۱۲ ای متحولا ۱۲

لہ من حیث التحصل وجودا منفردا او اضاف الیہ زیادۃ لا علی انہ معنی خارج
ای نسب الذہن ۱۲

لاحق بہ بل قیدہ لاجل تحصیلہ وتعیینہ متضمنا فیہ فاذا صار محصلا لم یکن
ای فی الجنس ۱۲ ای الجنس ۱۲ ۱۲

شیئا آخر فان التحصل لیس بغیرہ بل بحقیقتہ فاذا نظرت الی الحد وجدتہ مولفا

من عدۃ معان کل منہا کالدرر المنثورۃ غیر الآخر بنحو من الاعتبار فہناک
ای غیر المنظوم ۱۲ ای فی الحد ۱۲

کثرۃ بالفعل فلا یحمل احدہما علی الآخر ولا علی المجموع ولیس معنی الحد بہذا الاعتبار
ای احد الجزئین ۱۲

معنی المحدود والمعقول لکن اذا لوحظ الی ابہام احدہما فقید بالآخر متضمنا فیہ
ای احد الجزئین ۱۲ ای فی احدہما ۱۲

ووصف توصیفا لاجل التحصیل والتقویم کان شیئا موحدا الی الصورۃ الوحدانیۃ
ای الحد ۱۲ موصلا

قولہ الاول الجنس آہ پوشیدہ نماند کہ حاصل این بحث ودراصل بیان تفرقہ میان حد ومحدود است وخلاصہ کلام اینکہ جنس اگرچہ متحد الوجود است بافصل لیکن ذہن گاہے اور اقطع نظر از فصل لحاظ میکند پس برائے آن درلحاظ ذہن کہ ظرف خلط وتعریہ است وجود منفرد بدون انضمام فصل پیدا باشد وذہن ضم میکند باوے امرے زاید ای فصل را تا محصل او شود لیکن نہ بدین نہج کہ آن امر زاید کہ فصل است خارج از جنس ولاحق بآن باشد چون صورت جسمیہ بنسبت مادہ وبیاض بنسبت جسم بلکہ بدین نہج کہ ذہن مقید میگرداند جنس را بآن معنی تا متعین ومتحصل شدہ ومطابق باشد برائے ماہیت نوعیہ وآن امر زاید مغیر معنی جنس نیست بلکہ محصل آنست پس ہرگاہ با جنس وفصل لحاظ تفصیلی متعلق شود حد نامیدہ شود ودرین مرتبہ احدہما بر اخر وہمچنین بر مجموع محمول نمیشود چراکہ مناط ومعیار حمل اتحاد است ودر مرتبہ لحاظ تفصیل این مفقود است وہرگاہ لحاظ اجمالی متعلق شود محدود ونام نہادہ شود ودرین مرتبہ احدہما بر اخر وہمچنین بر مجموع محمول میشود چنانکہ ظاہر است۔

ويستحسن تقديم الجنس ويجب تقييد احدهما بالآخر وهو لا يقبل

هذا بيان الترتيب في التعريف ۱۲ — اي الجنس والفصل ۱۲ — اي الحد التام ۱۲

الزيادة والنقصان والبسيط لا يحد وقد يحد به والمركب يحد ويحد به

وقد لا يحد والتحديد الحقيقي عسير فان الجنس مشتبه بالعرض العام

بحيث يعرف كنه الاشياء الموجودة ۱۲

والفصل بالخاصة والفرق من الغوامض

محتاج الى الدقة ۱۲

قوله ويستحسن تقديم الجنس آه بدانكه اين بيان ترتيب است در تعريف بالجنس والفصل پس مستحسن در وے تقديم جنس بر فصل است يا بنطور كه گفته شود الانسان حيوان ناطق نه ناطق حيوان اگرچه اين نيز مفيد است براے كنه اما مستحسن نيست ووجه استحسان اينكه اعم اعرف واظهر عند العقل است وتقديم اظهر احسن است وواجب است در حد تام تقييد احدهما بالآخر بدين نہج كه مقيد كرده شود جنس بافصل تا حاصل شود از وے صورت واحده مطابق براے محدود وهمچنين نمى تواند كه حد تام متصف بزيادة ونقصان باشد زيراكه حد تام عبارت است از جميع ذاتيات كه هيچ ازان باقى نماند پس چگونه زيادت ونقصان متصور شود **قوله** والبسيط لا يحد آه يعنى بسيط محدود نمى شود زيراكه تحديد از اجزاء مى باشد ودر بسيط جزء نمى شود ليكن از وے در بعض صور تحديد جائز است چنانكه جوهر جنس عالى بسيط است داخل است در تحديد انسان ودر بعض صور جائز نيست چنانكه واجب تعالى بسيط است واز وے نمى تواند كه حد كرده شود بوجه عدم دخول او در تحديد غيره ومركب محدود مى شود بوجه عدم تركيب غير ازان چون نوع سافل كه مركب است بنفسه واز وے چيزے غير مركب نيست **قوله** والتحديد الحقيقي آه يعنى معرفت كنه اشيا بدين نہج كه هيچ شك وشبه دران باقى نماند بسيار مشكل وعسير است زيراكه جنس مشابه باعرض عام است وفصل باخاصه وفرق ميان آنها خالى از دقت وغموضت نيست اما مفهومات لغويه واصطلاحيه پس معرفت جنس وفصل دران آسان است چه داخل دران ذاتى است وخارج عرضى پس تحديد بهمچنين مفهومها در غايت سهولت است۔

الثانی التعریف اللفظی من المطالب التصوریة فانه جواب ما وکل ما هو جواب

البحث الثانی ۱۲

ما فهو تصور الا تری اذا قلنا الغضنفر موجود فقال المخاطب ما الغضنفر فسرناه

بالاسد فلیس هناک حکم نعم بیان موضوعیة اللفظ فی جواب هل هذا اللفظ

موضوع لمعنی بحث لفظی یقصد اثباته بالدلیل فی علم اللغة فمن قال انه

ای التعریف اللفظی ۱۲

من المطالب التصدیقیة لم یفرق بینه وبین البحث اللفظی اللغوی

ای بین التعریف اللفظی ۱۲

الثالث مثل المعرف کمثل نقاش ینقش شبحا فی اللوح فالتعریف تصویر

ای البحث الثالث — صورة ۱۲

بحت لا حکم فیه فلا یتوجه علیه شیء من المنوع

لیس فیه شیء آخر سوی التصویر ۱۲ — ای علی التعریف ۱۲

قوله الثانی التعریف اللفظی آه یعنی بحث ثانی اینکه تعریف لفظی که قصد کرده می شود از وے بیان ما وضع له اللفظ از مطالب تصوریه است نه از مطالب تصدیقیه زیرا که تعریف لفظی در جواب ما واقع می شود چنانکه گفته شود ما الغضنفر پس در جواب او اسد واقع شود و آنکه در جواب ما واقع می شود از قبیل تصور می باشد پس تعریف لفظی نیز از قبیل تصور باشد۔

قوله الثالث مثل المعرف کمثل نقاش آه یعنی بحث ثالث اینکه مثل معرف ما همچون نقاش است که بر لوح صورت کنده میکند و آن صورت مرآة میباشد برائے ذی الصورة همچنین از معرِّف صورت معرَّف در ذهن منتقش و منطبع می شود پس چون در تعریف حکم نمی شود بلکه تصویر بحت میباشد پس بروے منع و نقض و معارضه نمودن جایز نیست۔

اتی للمحدود کاسیا لہا مثلا الحیوان الناطق فی تحدید الانسان لفہم منشئ واحد ہو بعینہ الحیوان الذی ذلک الحیوان بعینہ الناطق کما ان العقد الحملی یفید الصورۃ الاتحادیۃ التی للموضوع مع المحمول فی الخارج الا ان ہناک ترکیب خبری فیہ حکم وہہنا ترکیب تقییدی یفید تصور الاتحاد فقط فمجموع التصورات المتعلقۃ بالاجزاء تفصیلاً ہو الحد الموصل الی التصور الواحد المتعلق بجمیع الاجزاء اجمالاً وہو المحدود فاندفع شک الرازی ان تعریف الماہیۃ اما بنفسہا او بجمیع اجزائہا وہو نفسہا فالتعریف تحصیل الحاصل او بالعوارض ولا علم بالحقیقۃ الا العلم بالکنہ والعوارض لا تعطیہ فالاقسام باسرہا باطلۃ ومن ہنا ذہب الی بداہۃ التصورات کلہا

ای لہذہ الصورۃ الوحدانیۃ ۱۲ — من ہذا الحیوان الناطق بالترتیب التوصیفی ۱۲ — بحیث لا فرق بینہما ۱۲ — ای فی العقد الحملی ۱۲ — ای فی الحد ۱۲ — ہذا التفریع علی التحقیق المذکور ۱۲ — ای من ہذا الشک ۱۲ — ای الامام ۱۲

قولہ فاندفع شک الرازی آہ حاصل تقریر شک اینکہ تعریف ماہیۃ یا بنفسہا است یا بجمیع اجزائہا و جمیع اجزاء نیز نفس ماہیت است پس تعریف دوری باشد زیرا کہ در صورت مذکورہ معرف بالکسر عین معرف بالفتح باشد و نیز لازم می آید تحصیل حاصل و عوارض مفید کنہ و حقیقۃ شے نمی باشند پس تعریف باسرہا باطل شد بدانکہ دفع این اعتراض باختیار شق ثانی ست اے تعریف شے بجمیع اجزاء آنست لیکن جمیع اجزاء نفس وعین آن نیست بلکہ میان آنہا قدرے تفاوت است زیرا کہ ہرگاہ لحاظ تفصیلی با آن اجزاء متعلق شود حد باشد و ہرگاہ لحاظ اجمالی متعلق شود محدود باشد و این قدر تغایر کافیست۔

تعريفا لفظيا لم يكن التفصيل المستفاد من ذلك المركب مقصوداً

قال الشيخ الاسماء والكلم في الالفاظ نظير المعقولات المفردة

التي لا تفصيل فيها ولا تركيب ولا صدق ولا كذب بل لا

يفيد المعنى والا لزم الدور واتما منه الا حصار فقط فلا يصح

اي من اللفظ المفرد ١٢

التعريف به الا لفظيا

اي بالمفرد

قوله قال الشيخ الاسماء والكلم آه حاصلش اينكه حال اسماء وكلم در الفاظ مفرده همچون حال معقولات مفرده است چنانكه معقولات مفرده متصف به تفصيل وتركيب وصدق وكذب نمى شوند همچنان الفاظ مفرده نيز بانها متصف نمى شوند۔

قوله فلا يصح التعريف به الا لفظياً بدانكه توضيح اين مقال اينكه وضع الفاظ مركبه براے افاده يعنى براے تحصيل صورت غير حاصله است ووضع الفاظ مفرده براے اعاده يعنى براے اين امر است كه ذهن بسوے آن ثانياً متوجه وملتفت شود ورنه مستلزم دور باشد زيراكه لفظ دلالت نمى كند بر معنى مگر هرگاه كه دانسته شود كه اين لفظ موضوع است براے آن معنى پس علم وضع سابق خواهد شد بر علم معنى وعلم وضع نمى شود مگر هرگاه كه دانسته شود معنى تا لفظ وضع كرده شود مقابل او پس هريك از علم وضع وعلم معنى موقوف وموقوف عليه خواهد شد وهمين دور است هذا ما تيسر للعبد الضعيف المفتاق الى رحمة ربه الهادي محمد شريف المصطفى آبادي عفا الله عنه بكرمه المماوي فالحمد لله تعالى والصلوة على نبيه تتوالى ـ

نعم هناك احكام ضمنية مثل دعوى الحدية والمفهومية والاطراد والانعكاس
الى غير ذلك فيجوز منع تلك الاحكام لكن العلماء اجمعوا على ان منع التعريفات
اى الاتفقوا — اى الاحكام الضمنية ۱۲
لا يجوز فكانه شريعة نسخت قبل العمل بها نعم ينقض بابطال الطرد والعكس
بطلت
مثلا والمعارضة انما تتصور فى الحدود والحقيقية اذ حقيقة الشئ لا تكون الا
واحدا بخلاف الرسوم والرابع اللفظ المفرد لا يدل على التفصيل اصلا
اى المبحث الرابع ۱۲
والا لجاز تحقق قضية احادية ومن هنا قالوا المفرد اذا عرف بمركب
اى من اجل ان المفرد لا يدل على التفصيل ۱۲

قوله نعم هناك احكام ضمنية آه بدانکه این جواب است از سوال مقدر تقریر سوال اینکه چون منوعات ثلثه بر تعریف بوجه عدم اشتمال حکم وارد نمیشوند پس صحیح نخواهد شد منع وارد نمودن باعتبار اطراد وانعکاس وغیره باوجودیکه بدین اعتبار منع وارد کرده میشود وتحریر جواب اینکه اگرچه در تعریف احکام صراحةً یافته نمیشود ولیکن مشتمل است بر احکام ضمنیه بجهت اینکه وقت تعریف قصد کرده میشود و تعریف کامل بدین نهج که معرّف متمیز و ممتاز شود از غیر تمیز کامل پس این بمنزله دعوی کردن است که این تعریف جامع و مانع است لهذا در تعریف بجهت این احکام ضمنیه منع وارد کرده میشود۔
قوله لکن العلماء اجمعوا اه بدانکه این سوال است تقریرش اینکه دعاوی ضمنیه مقتضی اند برای جواز منع بر تعریفات باوجودیکه سلف متفق شده اند بر عدم جواز او وحاصل جواب اینکه اجماع سلف بر عدم جواز منع بر تعریفات بمنزله شریعتیست که منسوخ شده از پیشتر قبل وقوع عمل بآن چون ایجاب پنجاه صلوة برامته در شب معراج قبل وقوع عمل بروی منسوخ گردید باستدعاء نبی صلی الله علیه وسلم پس همچنین اجماع علماء بر عدم جواز منع بحسب ظاهر است لیکن بعد تفکر و تدبر منع جایز داشته اند پس تجویز و عدم تجویز از دو حیثیت است نه از جهت واحده۔

يكون مقوما للجزئيات

(١٧) ما الدليل على قولهم كل حقيقة بالنسبة الى حصصها نوع بينوه بالتفصيل۔ ٤١-٤٢

(١٨) لم لا يجوز قيام الفصل بنوعين ومقارنته بجنسين ثم ما الدليل على ان فصل الجوهر يكون جواهرا وما الاختلاف فيه۔ ٤٤-٤٥

(١٩) هل يمكن وجود جنسين فى مرتبة واحدة لماهية ثم ما التفاوت بين طبيعة النوع والجنس بالتفصيل وما الفرق بين المادة والجنس بينوا بالتفصيل۔ ٣٧-٣٨-٣٩

(٢٠) كيف يلزم ان يكون الكلى اعم واخص معا وحله ثم كيف يلزم ان يكون الكلى فرد النفسه وما دفعه ٤٠

(٢١) هل يجوز ان يكون فصل الجنس جنسا للفصل وان يكون لشئ واحد فصلان قريبان۔ ٤٤

(٢٢) كيف يلزم صدق العلة على المعلول وامكان شريك البارى وان يكون لشئ واحد فصلان قريبان وما دفعه۔ ٤٦-٤٧

(٢٣) هل لمطلق الوجود دخل ضرورى فى لوازم الماهية وكم مذهبا فيه بينوا كل مذهب بدليله۔ ٤٩-٥٠

(٢٤) كيف يلزم ان ينهدم اصل الملازمة وما حله۔ ٥١

(٢٥) كم اعتبار الكلى الطبعى وكيف يلزم تقسيم الشئ الى نفسه والى غيره وما دفعه وهل هو موجود فى الخارج بعين وجود الافراد وما وقع الاختلاف فيه بينوا كل مذهب بدليله۔ ٥٢-٥٣ ٥٤

(٢٦) ما الاختلاف فى موجودية الماهية المجردة بينوا بالتفصيل۔ ٥٥

(٢٧) ما المعرف وكم قسماله ثم ما اراد المصنف بقوله والتعريف بالمثال تعريف بالمشابهة المختصة بينوا بالتفصيل۔ ٥٦-٥٧

(٢٨) ما الشك للرازى فى التعريف وما دفعه عليكم بيانه بالتوضيح۔ ٦٠

(٢٩) اللفظ المفرد لم لا يفيد المعنى ثم بينوا كيف يلزم الدور هناك۔ ٦٢-٦٣

السوالات التي يستنبط عن عبارة الكتاب	عدد الصفحات التي يستنبط عنها الجوابات
(۱) ما تعريف العلم وما التوجيه فيه ثم ما الاختلاف في بداهته ونظريته۔	۶ - ۷
(۲) كيف يلزم اتحاد التصور والتصديق وما حله ثم العلم على تباينهما حرروا بالتفصيل۔	۸ - ۹
(۳) هل التصديق كيفية او اركبة ام غير بينوا بالتفصيل ... بديهية ونظرية الكل كيف يلزم تقدم الشئ على نفسه بمرتبتين بل بمراتب غير متناهية وما التفصي عنه۔	۹ - ۱۰
(۴) لم لا يعلم التصور من التصديق وبالعكس وهل البسيط يكون كاسبا ثم بينوا كيف يلزم في الطلب تحصيل الحاصل ما اعترض عليه وما دفعه۔	۱۱ - ۱۲
(۵) عدوا امهات المطالب وبينوا مواقع استعمالها ثم كيف التفصي عن الشك الذي هو كذب امتناع الحكم على المجهول المطلق۔	۱۴ - ۱۶
(۶) عليكم بيان اقسام الدلالة مع تعريفها ثم الالتزام لم مهجور في العلوم وما وقع النقض بالتضمن ما توا بالتفصيل۔	۱۷ - ۱۸
(۷) ما الاختلاف في تلازم المطابقة والالتزام بينوا بدلائل الطرفين۔	۱۸
(۸) هل الافراد والتركيب حقيقة صفة اللفظ ثم بينوا الكلمات الوجودية في اي قسم المفرد تندرج عليكم بيانه بالتوضيح۔	۱۸ - ۱۹
(۹) ما الفرق بين يمشي وامشي بحسب الافراد والتركيب ثم ما يرد نقضا لهم من حروف جر وضرب فعل ما۔ وما حله	
(۱۰) ما الاختلاف في التشكيك الماهية بين الاشراقية والمشائية بينوا بدلائل الطرفين ثم كم قسما التشكيك وهل المرتجل من المشترك بينوا بالتوضيح۔	۲۰ ۲۱ ۲۲
(۱۱) ما الاشكال بقول القائل كلامي هذا كاذب وما دفعه۔	۲۵ - ۲۶
(۱۲) ما الشك الذي هو يرد على تعريف الكلي وما دفعه وما اعترض عليه ثم ما حقيقة الحصر بينوه بالتفصيل	۲۷ - ۲۸
(۱۳) الكلية والجزئية صفة العلم ام صفة المعلوم ثم كيف التفصي عن الشك الذي هو ان نقيض التساوق رفعه لا صدق التساوق فيصدق الاول دون الثاني۔	۲۹ - ۳۰ ۳۱
(۱۴) ما الشك الذي هو يرد على نقيض الاعم والاخص بينوا بالتفصيل۔	۳۲ - ۳۳
(۱۵) هل المشتق والمبدأ متحدان وما وقع الاختلاف فيه ثم ما الفرق بين العرض والعرضي والمحل۔	۳۵ - ۳۶
(۱۶) كيف التفصي من الاشكال الذي هو ان الحيوان الكلي موجود واقعا متشخص فكيف مقولية على كثيرين والا	۴۰ - ۴۱

تقریظ رنگینه نگاشتهٔ گهر سلک جناب فاضل لبیب ادیب اریب عالم لوذعی مولوی ظفر حسن صاحب اعظمگڈهی سلمه الله تعالی وابقاه، حضور نویس عالیجناب نواب صاحب بهادر ڈهاکه دام اقباله

حمد یگانه که هستیش از تصور نظری برتر و تصدیقش از بدیهی تر. ایجاب و سلب بهست اوست و عرض و جوهر بجست او جل برهانه و تعالی شانه نعت فرزانهٔ که علمش از همه ممکنات فزون تر و دانشش بر اجناس عالم برابر و حاز تمام معراج هم محصور به بیان جوهر اطهر بخشیدنی که ختم رسالت خاصه اوست. و حیثیتی که اجابت عرض عام مشروط بواسطهٔ او صلی الله علیه و آله و صحبه و اولیاء امته وسلم فانها تسلم لتقعید المنطق الشریف المحکم سخن آویزه گوش شنیدن که درین روزگار خجسته آثار جامع معقول و منقول علامه عریف و فهامه غطریف برادرم عزیزم مولانا محمد شریف صاحب اعظمگڈهی شرفه الله باتمناه متن سلم را که نتیجه صحیح از فاضل بلند پایگاه حضرت شیخ محب الله بهاری است. نو تر ضریحه بعجیب شرح غریبے پیراسته که شرح صدر دانش پژوهان ساخته. نے نے چمنستان متن بهاری را بهارے تازه بخشیده یا سطر را پایهٔ ترقی افزوده. الحق جواهر غالیه را از کان خرد برآورده به گلستان ارزان رسانیده این جواهر الحکم را درة التاج خویش باید کرد که مایهٔ سرفرازی بمعراج کمال است والدعم از غایت وجاهتم باین مقال (المقرظه عینی الفاروقی)

تعالی الله نازم ترا ✤	عزیزی محمد شریف الورا
که بهر ترقی دانشوران ✤	نمودی بشتم ره ارتقا ✤
چه شرحے که سرمایهٔ الشراح	سلیس و روان کاشف بعا
ز سیحنانهٔ میر سید شریف	گرفتی بهم بادهٔ جانفزا
وزو دمبدم اندرین انجمن ✤	به آموزگاران رسید و صلا
یکے سرخوش از بادهٔ پارسی ست	دگر گشت صهبائے دو آتشه
برین جلوه سازی شرح شریف	شتاب جهان نقد جانم فدا
دگر از پئے رونمائیش چیست	بر عینی نسخه و بینوا ✤
[illegible] ۲ الله الشناس ح	جمادی ۲ ۱ المهیمن ۱۳۰۰ [illegible]

اعلان

حسب قاعدہ سرکاری اس کتاب کی رجسٹری کرادی گئی ہے کوئی صا
اسکے چھاپنے کا قصد نہ فرماوین بلکہ جس قدر نسخہ مطلوب ہون مشتہر سے بذ
ویلو یا قیمت بھیجکر طلب فرمالین ۔

المعلن

منیجر مطبع انوار احمدی
الہ آباد

قیمت حصہ اول ۸/   محصول ذمہ خریدار